

BUZÁS Sándor
Kormányzat és sajtó
Sajtópolitika Magyarországon 1932 és 1936 között

1. Bevezetés

Tanulmányom célja, hogy bemutassam, milyen új stílusú sajtópolitika bontakozott ki, illetve milyen változások következtek be a kormányzat és a sajtó kapcsolatában Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt.

Gömbös sajtópolitikája nemcsak politikai céljaiban, hanem módszereiben is új volt a korábbiakhoz képest. Arra törekedett, hogy a korszak legfontosabb politikai propagandaeszközét, a sajtót saját politikájának első rendű eszközévé tegye. E célját a sajtó szabályozására szolgáló eszközök – elsősorban az anyagi alap és az anyagi támogatások – központosításával kívánta elérni. A kormány politikáját támogató sajtó dotálására fenntartott sajtóalapot a miniszterelnökség sajtóosztályának kezében összpontosította, azaz mindenféle sajtótámogatást miniszterelnöki hatáskörbe vont. A sajtóosztály vezetésével régi bizalmasát, az igen alapos tudással és felkészültséggel rendelkező Antal Istvánt bízta meg, így gyakorlatilag Antal valósította meg a miniszterelnök útmutatásait, kívánóságait és kitűzött céljait.

Gömbös és Antal sajtópolitikájának egyik jellemzője az volt, hogy azoknak a – közvélemény alakítására befolyással bíró – sajtóorgánumoknak, amelyek a kormányzat által képviselt törekvéseket és eszmeiséget képviselték, anyagi támogatást, szubvenციót nyújtottak. Ezen belül, kormányzati pénzből, három országos terjesztésű fővárosi napilapot hoztak létre és ügyes szubvenციós politikával fenn is tartották őket. A Függetlenség, az Új Magyarország és az Esti Újság megalapításával olyan kormányt támogató lapokat hoztak létre, melyekre a kormányzat politikájának propagálásában és egyben a közvélemény formálásában bizton számíthattak.

Tanulmányomban mindenekelőtt Antal István sajtófőnöki tevékenységének bemutatására vállalkoztam, ismertetve ezáltal többek között a sajtófőnökség konkurenciaharcát a Távirati Irodával, a kormányzat a szubvenციós politikáját és főként az új „kormánylapok” alapításának, megjelenésének körülményeit.

Az 1930-as évek sajtópolitikájára vonatkozó szakirodalom viszonylag csekély mennyiségű, kifejezetten ezt az időszakot feldolgozó sajtótörténeti mű még nem született meg. Az 1990 előtti évtizedekben íródott munkák jó része oly mértékű ideológiai elfogultsággal viseltetett eme – általa fasiszta sajtóirányítás korszakának bélyegezett – időszokról, hogy csak erős kritikával lehet belőlük a tényszerű információkat kiszűrni. A témakörrel mélyrehatóbban eddig főként Márkus László és Glatz Ferenc foglalkozott.

A tárgyalt időszak levéltári forrásai, rendkívül hiányosak: a Gömbös-kormány évei alatt keletkezett miniszterelnökségi sajtóosztály iratanyaga az Országos Levéltár épületét ért háborús pusztítás, leégés következtében szinte teljesen megsemmisült, illetve a megmaradt miniszterelnökségi és igazságügyminisztériumi iratok úgyszólván semmi tájékoztatást nem adnak Antal István működését illetően. A sajtóosztály anyagának hiányában, levéltári források tekintetében ezért a Belügyminisztérium irataira, azon belül is főként Kozma Miklós hagyatékára – hivatalos levelezésének dokumentumaira - támaszkodtam, melyek a sajtóirányítással voltak kapcsolatban.

A tanulmány gerincét a sajtófőnök, Antal István emlékiratának ez eddig még publikálatlan fejezeteiből merített információk alkotják. Antal 1961 és 1963 között írta meg tudományos kutatói alaposággal összeállított visszaemlékezéseit, az MTA

Történettudományi Intézetének felkérésére. A kézirat majd negyven év után, 2004-ben jelent meg sajtó alá rendezve, Gergely Jenő szerkesztésében. Mivel Antal a visszaemlékezéseinek nem adott címet, a szerkesztő a megjelent kötetnek a „Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai” címet adta. A mintegy 900 gépelt kéziratoldalból álló, Gömbös Gyula 1932 és 1936 közötti miniszterelnökségének időszakára kiterjedő emlékirat teljes kiadására azonban nem kerülhetett sor – terjedelmi okok miatt, ezért a szerkesztőre lett bízva, mely részeket ítél kevésbé fontosnak, kevésbé értékesnek, és ezáltal a nyomtatásból kihagyhatónak. A sajtóra vonatkozó részek így ítéltettek meg: „Ki kellett hagynunk azokat a fejezeteket is, amelyekben Antal a kormány sajtó átszervezéséről, az új kormánylapok megteremtéséről értekezik igencsak bő lére eresztve, hiszen ez volt az igazi szakterülete. Ma mindez azonban a sajtótörténet iránt érdeklődőkön kívül másokat nemigen érdekelhet.” – fogalmazott a szerkesztő a kötet előszavában.

2. Előzmények

2.1. Magyarországi sajtóviszonyok az első világháború után

Az első világháború kitörése után a sajtóviszonyok teljesen megváltoztak Magyarországon, hiszen a kormány – a háború esetére érvényes, kivételes törvényekre hivatkozva – ellenőrzés alá vonta a sajtótermékeket. Az őszirózsás forradalom után Károlyi kormánya 1918. december 7-én rendeletet adott ki a sajtószabadság visszaállításáról: megszüntette a háborús cenzúrát, eltörölte a kauciót, és bevezette a szabad utcai árusítást.¹ Ez azonban egyelőre még inkább az elvek kimondásának számított, mintsem gyakorlati jelentőségű lépésnek, miután a papírhány új lapok alapítását nem tette lehetővé.

A Tanácsköztársaság 1919. június 23-án elfogadott Alkotmánya a sajtót „a kapitalista gondolkodásmód terjesztésének és a proletáröntudat elhomályosításának eszközének” nevezte, és diktatórikus sajtóellenőrzést és a sajtóélet államosítását kezdte el, létrehozva a Sajtódirektóriumot, a régi szociáldemokrata újságíró, *Göndör Ferenc* vezetésével.² A Tanácsköztársaság leverése után a Friedrich-kormány minden időszak kiadványt betiltott a *Budapesti Közlöny*n kívül, ezután két éven át miniszterelnöki rendeletekkel szabályozták a sajtóügyeket – 4578/1920.M.E. és 309/1921.M.E., melyek új lap indítását a kormánytól tették függővé³ – majd ezt a kivételes sajtórendészeti ellenőrzést Bethlen István oldotta fel, 1921 végén.⁴

A kormányzatok sajtópolitikájukat leginkább az államosított, és a miniszterelnökség felügyelete alá került Magyar Távirati Irodán keresztül fejtették ki. A Nemzeti Hadsereg fővezérének propaganda, hírszerző és elhárító osztályát irányító Kozma Miklóst nevezték ki az MTI vezetőjének, aki ezután majd egy évtizeden keresztül a kormánypropaganda és sajtópolitika első számú irányítója lett. A minisztériumok utasítást kaptak, hogy közleményeiket először az MTI-nek juttassák el, és a kormányzó útjairól is az MTI megbízható újságírójának kellett jelentést küldeni, s így csak központi úton juthattak el információk a bel- és külföldi sajtóhoz.⁵ 1921 elején a kormány privatizálta az MTI-t, mégpedig a Magyar Nemzeti Gazdasági Banknak – melyet Kozma Miklós alapított, majd szerződést kötött vele, ezáltal az MTI a „kormány félhivatalos hírgyűnöksége”, illetve „médiium-nagyhatalma” lett, ami azért volt fontos, mert a külföld számára magáncégként léphetett fel, belföldön viszont hangoztathatta „függetlenségét”.⁶

Az 1920-as években, a Bethlen-kormány idején a sajtóirányítás visszatért a dualizmus korának liberális hagyományához. Főként az állami szubvenció biztosítása – elsősorban a vidéki sajtó számára – játszott benne nagyobb szerepet.⁷ Bár háromszor is megpróbálták a sajtószabadságot szabályozó új törvényt beterjeszteni, egyszer sem sikerült elfogadtatni új sajtótörvényt. A kiindulópontot az 1914. évi XIV. törvénycikk jelentette,

amely törvénynek az egyik célja volt „megvédeni a társadalmat és az egyéneket is a sajtó esetleges túlkapásai ellen és a revolverzsurnalisztikával szemben – amelyet, bár nem lehet egy kalap alá venni a tisztességes sajtóval, azonban létezését letagadni mégsem lehet –, másrészt pedig a sajtószabadságot biztosítani a mindenkori kormányhatalom ellen.”⁸

2.2. Bajcsy-Zsilinszky Endre tervezete, mint a sajtó átszervezésének előfutára

Zsilinszky Endre az első világháború és a forradalmi időszak után fogalmazta meg gondolatait a sajtóval kapcsolatban: „A sajtóreformra és a destruktív sajtó könyörtelen letörésére szükség van, mint chininre a lázas betegnek. Új közszellem, megújuló faji lélek, új magyar ember az iránytűje.”⁹ Zsilinszky határozott véleménye volt ugyanis, hogy a sajtó mindenütt komoly hatalom, de Magyarországon még fokozottabban az, mivel – szerinte – „a magyar átlagembernek több az újság, mint a németnek, mert kevesebb könyvet olvas. Az újság számára a könyvet is helyettesíti, abban tehát mindent meg akar találni, ami szellemi érdeklődésének körébe vág. De mindent úgy akar benne megtalálni, hogy képzettsége, ízlése, érdeklődése minél könnyebben megemészthesse.”¹⁰

Zsilinszky azt a nézetet képviselte – mint kortársai közül sokan –, miszerint „a világháború utáni zűrzavaros időszakért, a forradalmakért, az ország széteséséért nagy mértékben felelős a tömegekre túlzottan nagy hatást gyakorló sajtó, amely ahelyett, hogy kiegészítette volna a magyar nép nevelését, ellenkezőleg, a magyar nép erkölcsi és szellemi lezüllesztéséhez járult hozzá.”¹¹

Zsilinszky a nemzeti újjászületés, a nemzeti öntudat megújításának egyik alapvető kritériumának tartotta a „hathatós állami beavatkozással” történő sajtóreformot, amely a sajtót kiemeli a kapitalista befolyás alól és a nemzeti célok szolgálatába állítja az újságírást.¹²

Mindezeket azért tartottam fontosnak kiemelni, mert – véleményem szerint – azok az irányvonalak, melyeket Zsilinszky a „magyar keresztény sajtónak” kijelölt a nemzeti megújulás tervezett programjában, nagyon is hatással voltak az egykori fajvédő társaira, Gömbös Gyulára és Antal Istvánra is.

2.3. A két világháború közötti lapok

Budapest román megszállása idején egyedül a Reggeli Újság jelenhetett meg, majd a régi napilapok közül folytatta működését a Pesti Hírlap, Az Újság, a Friss Újság, a Kis Újság, a Neues Politisches Volksblatt, a Neues Pester Journal, a Pester Lloyd, és 1925-ben már 934 lap jelent meg az országban, ebből 618 volt a fővárosi, 316 a vidéki.¹³

A polgári liberális lapokat, érte ez alatt elsősorban Az Est-konzern lapjait (Az Est, Magyarország, Pesti Napló) főleg a nagyipar és a bankok támogatták. A GYOSZ (Gyáriparosok Országos Szövetsége) és a TEBE (Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete) úgynevezett „sajtóalaplistát” vezetett, s a listára felkerülő lapoknak nagyhirdetések, fizetett közlemények és a közgazdasági rovaton keresztül nyújtottak nagy összegű támogatásokat, melyeket a jobboldali lapok támadásaikban – mint egyenlőtlen elbánást – sokszor és erőteljesen sérelmeztek.¹⁴ A banktőke hitelnyújtását és támogatását más lapkiadók is élvezték: a Légrády testvérek, a Libertas – az Esti Kurírt adta ki –, Az Újság Rt. és a Hazai Hírlapkiadó Rt. – a Friss Újság kiadója – is.¹⁵

A húszas években a Gömbös Gyula vezette fajvédők legfontosabb propagandaeszköze a Szózat című politikai napilap volt, amely ellenforradalmi kormányokat támogató célkitűzéssel indult, Ulain Ferenc főszerkesztő irányításával, akitől később Zsilinszky Endre vette át a feladatot.¹⁶ A lap 1923-tól kormánytámogatásból a jobboldali ellenzék támogatására váltott át. A Szózatot az 1919-ben – Gömbös Gyula vezetésével és másfél

millió korona alaptőkével – alapított Szózat Rt. lapvállalat adta ki, amely a következő évben a Magyar Gazdasági Bank segítségével átalakult a Stádium Könyv- és Lapkiadó Részvénytársasággá, melynek igazgatótanácsában helyet kapott Zsilinszky Gábor, Kozma Miklós, Wünscher Frigyes, Eckhardt Tibor, Gömbös Gyula és Zsilinszky Endre is.¹⁷ A Stádium Rt. később megszerezte a Pallas nyomda részvényeinek többségét, és az új vezérigazgató Báthory Hüttner János lett.¹⁸ A Szózat vezércikkeinek nagy részét egyébként Ulain Ferenc, Zsilinszky Endre, Milotay István, Antal István, ritkábban Gömbös Gyula és Raffay Sándor írta. A húszas évek fajvédő (Nemzeti Élet, Vitézek Lapja, Nemzeti Figyelő) és agrárius lapjai közül a Meskó Zoltán által szerkesztett Pesti Újság c. hetilap volt nevesebb, de nagyobb hatást ekkor még nem értek el.¹⁹

A gróf Andrássy Gyula finanszírozta legitimista napilapot, a Magyarságot Milotay István és Pethő Sándor alapította, a „jobboldali nemzeti egység megeremtésére”, s az. „olykor református színezetű fajvédő, máskor hangsúlyozottan katolikus nemzeti érdekeket kívánt szolgálni és túlzottan liberális ellenfélként támadta Klebelsberg Kunó kultuszminisztert is”.²⁰

A kormánypártnak egészen 1933-ig nem volt hivatalos lapja, s a keresztény nemzeti eszmerendszert és kormányzati célokat több különböző áramlat sajtója szolgálta: Bethlen idején a Budapesti Hírlap és a 8 Órai Újság voltak a kormányhoz közel álló lapok.²¹

A katolikus álláspont támogatására elsőként a jezsuita Bangha Béla lépett fel, és megkezdte működését az általa alapított Központi Sajtóvállalat, mely vállalati háttérrel számos lapot alapított: 1919-től az Új Nemzedéket, majd a Nemzeti Újság és az Új Lap című napilapokat.²²

A szociáldemokrata sajtó legfontosabb képviselője a Népszava volt – hosszabb időn át Mónus Illés szerkesztette –, amely a korszakban ugyan végig fennmaradt, volt azonban két olyan év, amikor 347 sajtópert indítottak ellene.²³

3. A Gömbös-kormány sajtópolitikája

3.1. Az új irányelvek a sajtópolitikában

Horthy Miklós kormányzó 1932. szeptember 29-én nevezte ki a honvédelmi miniszter Gömbös Gyulát miniszterelnökké. Gömbös hatalomra kerülése nem egyszerű kormányváltást jelentett, hanem az addigi konzervatív-liberális rendszer eltolódásának a kezdetét is – a jobboldal irányába.

Az új miniszterelnök kormányprogramját – a korábbi gyakorlattól teljesen eltérve – 95 pontba foglalva hozta nyilvánosságra, Nemzeti Munkaterv címmel. A nagyszabású reformokat hirdető programterv összetartó elve a társadalmi megbékélés, a nemzeti egység az „öncélú nemzeti állam” megeremtése volt. A magyar közjogi, államigazgatási, gazdasági és kulturális berendezkedés átalakításának programját hirdette meg „nemzeti célok” égisze alatt, úgy, hogy végeredményben – egy sajátos magyar totális eszmerendszer háttértámogatásával – a végrehajtó hatalom abszolút uralmát valósíthassa meg.²⁴

A tekintélyuralmi állam kiépítéséhez szükség volt a politikai struktúra átalakítására, elsősorban egy nagy és erős kormánypárt létrehozására. 1932 őszén az addigi Egységes Pártot átkeresztelték Nemzeti Egység Pártja névre, és megkezdtek a kormánypárt szervezett tömegpárttá alakítását is. Gömbös politikai célkitűzései lelkes támogatókra találtak az 1919 után felnőtt értelmiségi, közalkalmazotti és katonatiszti „reformnemzedék” sorai közt, és elmondható, hogy Gömbös Gyula kinevezése egyben annak a politikusi garnitúrának az élvonalba kerülését is jelentette, amely az első világháború és az azt követő forradalmi időszak után vált politikussá.

Gömbös kormányfői munkássága egyik fő irányelvének tartotta, hogy közvetlen kapcsolatot tartson a nemzet legszélesebb rétegeivel, de nemcsak a tájékoztatás, hanem

a közvélemény-formálás céljából is. Képviselőházi bemutatkozó beszédében így fogalmazott: „Arra törekedni tehát, hogy egységes nemzeti közvélemény alakuljon ki, ez lesz az egyik első feladatomból, nem pártszempontból, hanem egyetemes nemzeti szempontból nézve a kérdéseket.”²⁵ A gömbösi politika nem titkolt tervévé vált a közgondolkodást befolyásoló tömegkulturális-ideológiaközvetítő eszközöknek (rádió, film, sajtó) a központi irányítás alá vonása.

A Nemzeti Munkaterv nem foglalkozott külön a sajtóval, csak általánosságban szólt arról, hogy a sajtó szabadságát és a nemzet érdekét összhangba kell hozni. Gömbös arra törekedett, hogy a politikai propaganda akkori legfontosabb eszközét, a sajtót a saját politikájának a szolgálatába állítsa, ezért beszélhetünk egy új típusú sajtópolitika megvalósításáról. Az új sajtópolitika azonban nemcsak tartalmában, hanem módszereiben is új volt a korábbiakhoz képest. A korábbi időszakban az egyes szakminisztériumok önállóan dotálhattak egyes lapokat, Gömbös viszont egy minisztertanácsi döntéssel a miniszterelnök személyes politikáját propagáló miniszterelnöki sajtóosztály kezében összpontosította azt az anyagi alapot, amely talán a sajtó szabályozására szolgáló legfontosabb eszköz volt.²⁶

3.2. Antal István kinevezése sajtófőnökké

Gömbös Gyula kormányfői kinevezése után azt az Antal Istvánt bízta meg a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetésével, aki már 1919-ben a szegedi ellenkormány miniszterelnöki sajtófőnökének, Eckhardt Tibornak a beosztottja volt, és az első Teleki-kormány idején is dolgozott már ebben a munkakörben.²⁷ Sajtófőnöki kinevezése után, október 11-én a kormányzó Antalnak miniszteri tanácsosi címet is adományozott.

Antal István Kenderesen született 1896-ban. A gimnáziumi érettségi megszerzése után részt vett az I. világháborúban, és hadnagyi rangban szerelt le. Tanulmányait a budapesti tudományegyetem jogi karán végezte, közben 1918-ban az Egyetemi Kör elnöke, majd a katonadiákok mozgalmának vezetője volt. 1920-ban avatták doktorrá. Az „őszirózsás forradalom” után megszervezte a keresztény és nemzeti jellegű ellenforradalmi diákszervezeteket tömörítő „Piros-Fehér-Zöld Blokkot”, ami miatt a kommunista diktatúra elől menekülnie kellett. Így került 1919-ben Szegedre, ahol az ellenkormány miniszterelnökségének sajtóosztályán dolgozott. 1920-ban megalakította a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségét (MEFHOSZ), melynek első elnöke volt. Budapesten ügyvédi irodát nyitott, és emellett a Szózat c. napilapban írt vezércikkeket. Gömbös Gyula kormányalakítása után lett sajtófőnök, 1935 és 1936 között, majd 1938 és 1942 között igazságügyminisztériumi államtitkár volt és országgyűlési képviselő a Nemzeti Egység Pártja (1935–39), ill. a Magyar Élet Pártja programjával (1939–44). Később, 1942. április 17-től 1944. március 22-ig a nemzetvédelmi propagandaminiszteri posztot töltötte be, majd a német megszállás után igazságügy-, és egyidejűleg vallás- és közoktatásügyi miniszter volt 1944. március 22-től augusztus 29-ig. 1944. október 15. után a Gestapo letartóztatta, de miután képviselői mandátumáról lemondott, szabadlábra helyezték. 1944 végén Németországba távozott, az amerikaiak hozták haza, 1945 októberében. Háborús és népellenes bűnökért a népbíróság golyó általi halálra ítélte 1946. április 5-én, de Tildy Zoltán köztársasági elnöki kegyeleme folytán életfogytiglani börtönbüntetést kapott. Közkegyelemmel szabadult 1960-ban, és Budapesten halt meg 1975-ben.

Antal István kinevezését egyébként sajtókörökben rokonszenvvel fogadták, és az újságírók első benyomásuk alapján rokonszenvesnek találták személyét és tevékenységét.²⁸ Az új sajtófőnök november végén részt vett az újságírói Otthon Kör vacsoráján, ahol beszédében a találkozót egy „őszinte és mélységes kooperáció” kezdetének nevezte.²⁹

Antal beszédében kifejtette: „hivatása, hogy összekötő kapocs legyen a kormányhatalom és az újságíróársadalom között, hogy minél nagyobb erővel igyekezzen érvényre juttatni és megvédelmezni a magyar újságírók érdekeit, de ugyanakkor arra törekszik, hogy a magyar újságíróársadalom lelkébe belegyökerezzen az az intenció, amelyet a kormányhatalom írt zászlajára, és amelynek útját a nemzet újjászervezése és a nagy építőmunka jelzi.”³⁰

A miniszterelnökség sajtóosztályának vezetése bizalmi állás volt, és Gömbös feltétlen meg is bízott Antalban. Sajtófőnökként Antal fogalmazta meg a kormánykommunikációt, a miniszterelnök által kiadott nyilatkozatokat, és általában Gömbös beszédeit is ő öntötte publikus formába. A miniszterelnököt elkísérte utazásaira, hogy valóban első kézből értesülve tudja kiadni az ezekről szóló sajtóközleményeket, és természetesen rendszeres résztvevője volt a kormányüléseknek. Befolyása azonban messze meghaladta miniszterelnökségi sajtófőnöki elődeiét, mert az ő kezében összpontosult a központosított sajtóalap, az anyagi dotálás feletti döntés jogával és a kormányt támogató lapok irányítása – az egész sajtó ellenőrzése mellett.

3.3. A miniszterelnöki sajtóosztály és az MTI konfliktusa

A támogatások megítéléséhez revízió alá vetette az egyes minisztériumok sajtótámogatási rendszerét, kimutatást készített a szubvenciókról, és rendeletbe adta, hogy a jövőben támogatás folyósítása csakis a Miniszterelnökségről történhet – természetesen csakis azon sajtótermékek részére, amelyek „nem foglalnak el ellentétes álláspontot a kormányzat által képviselt nemzeti törekvésekkel és világszemlélettel.”³¹

Antal a miniszterelnöki sajtóosztály befolyását nemcsak az anyagi lehetőségek által akarta még tovább növelni, hanem azzal is, hogy megpróbálta megkerülni a Magyar Távirati Iroda hírmonopóliumát. Ezzel pedig sikerült összekülönböznie az MTI élén álló Kozma Miklóssal. Antal alapelve volt, hogy egyes miniszterek nyilatkozatait, a miniszterelnök beszédeit cenzúrázva, általa nyomdakész állapotúra átformálva, tartalmát igény szerint átalakítva szabad csak a sajtó rendelkezésére bocsátani.³² Ezt az eljárást Kozma és munkatársai politikailag veszélyesnek tartották és nem vették jó néven, hogy Antal még szemrehányásokat tesz az MTI-nek, ha átdolgozás nélkül közölnek le nyilatkozatokat, amikor a Távirati Irodának épp az a célja, hogy az elhangzottakat a hűségnek megfelelően adják vissza, és el nem hangzott mondatok ne vigyenek bele a szövegbe.³³

Antal már 1932 decemberében kritizálta az MTI által kiküldött munkatársak tudósítását, amire válaszul Kozma határozottan fejtette ki véleményét:

„Ha bármilyen politikai beszéd elhangzik, egészen természetes, hogy annak gyorsírói feljegyzések alapján lediktált szövegét meg kell fésülni, többé, vagy kevésbé – a szónok szerint. Ez a fésülés természetesen magyarosság és mondatfűzés szempontjából történik a távirati Irodánál. (...) Az ilyen javítások szükségesek és megokoltak akkor, ha valaki összegyűjtött beszédeinek kiadásáról van szó, de teljesen keresztülvihetetlen a kérészetű napilap hasábokon megjelenő, gyakran megismétlődő politikai beszédekben. Lehetséges ez már csak azért is, mert nincs két ember, aki egyformán gondolkoznék és egyformán javítana ilyen vonatkozásban. Ha tehát Te hibának tartod azt, hogy ilyen javítások nem kedvedre történnek meg, akkor ez azt jelenti, hogy csak Te tudod ezen a világon azt a beszédet olyan módon kijavítani, ahogy azt szükségesnek tartod. Ez pedig óriási munkatöbbletet jelent Neked is, nekünk is, és még hozzá felesleges munka. Az ilyen javítások sok időt vesznek igénybe, ami lecsúszást jelent, vagy pedig azt, hogy a beszédet a lapok hebe-hurgyán, kapásból közlik le. Így későn érkeznek a tudósítások a lapokhoz s azok saját munkatársaik felületes tudósításait hozzák le, amiből azután igen nagy bajok fognak származni. (...) Politikai beszédek a lapoknak legnagyobb ré-

sze, kivéve egy-két közelálló lapot, csak kivonatosan közöl s maga a kivonatolás is alkalmat adhat elkerülhetetlen csonkításokra, félreértésekre stb... Ezt semmiféle sajtófőnök a világon soha megakadályozni nem fogja, illetve csak a sajtószolgálat teljes megmerevítésével lehet elérni, amikor a vízzel együtt a gyereket is kiöntjük.”³⁴

Kozmák csak egész kivételes esetekben szoktak kiadott szöveget letiltani és helyette új szöveget kiadni – általában akkor, ha abban lényeges és politikai hibák nagy számban fordultak elő.

A Távirati Iroda munkájának védelmében pedig így folytatta: „Az MTI gyors, pontos és szárazabb munkastílusa nem hasonlítható össze a napilapok riportereinek munkájával, akik Téged igyekezni fognak oly irányban befolyásolni, hogy a tudósítás lehetőleg közvetlenül a lapok részéről történjék s az MTI mellőztessék. Ez nálam nem hiúsági vagy konkurrencia kérdés, hanem 12 éves tapasztalat által diktált közérdekű kérdés, mert egészen képtelen dolgok fognak abból származni, ha az eddig jól bevált módszereket megváltoztatjuk. Irodalmi jelleg tőlünk mindig távol fog állni, kell is hogy távol álljon. Az azután más kérdés, hogy a mi száraz tudósításunkat a lapok milyen szósszal öntik fel s a mi felelősségünkkel nem egyeztethető össze, hogy mi a tényleg mondottal szemben erősen megváltoztatott szöveget adjunk a miniszterelnök szájába.”³⁵

Annál kevésbé van szükség – véleménye szerint – az ilyen javításokra, mert Gömbös beszédeiben a mondatok kerek és befejezettek, hibái minden szónoknál előfordulhatnak, viszont vannak egyéni kijelentései, melyeket teljesen felesleges lenne másra cserélni.

Kitartását bizonyítják levelének zárószorai is: „A sajtópolitika iránya természetesen változik a politika beállítása szerint, de a technikai lebonyolításának módjai mindig és örökké egyformák maradnak a bevált praxis alapján.”³⁶ Ez a levélváltás csak kezdete volt az Antal és Kozma közötti konfliktusok sorozatának.

Miután egy német távirati ügynökség jelentésének – MTI általi – szó szerinti átvétele után a sajtó egy része nagy botrányt kavart, ami komoly kormányzati érdekeket érintett, Antal levélben fordult Kozma Miklóshoz: „...a legnagyobb tisztelettel arra kérek, légy kedves odahatni, hogy embereid hasonló esetben, amikor szemlátomást igen kényes anyagról van szó, forduljanak annak kiadása előtt hozzám, hogy én, aki ismerem a dolgok háttereit és súlyát, mérlegelhessem a sajtóban való megjelenésének jelentőségét és hatását. Hiszen ennél sokkal ártatlanabb híreket közöl az MTI a bizalmas jelentéseiben. (...) Ne vedd – kérek – tőlem illetéktelen beavatkozásnak e kérést, amelyet csupán a politikai vonalvezetés egységessége miatt vagyok bátor Hozzád intézni, abban a biztos reményben, hogy azt magad is indokoltnak tartod.”³⁷

Kozma nem is azért orrolt meg igazán Antalra, hogy nem ő maradt a kormánypropaganda és sajtópolitika első számú irányítója, hanem azért, mert főként Antal intézkedéseitől látta fenyegetve a hírbirodalma „függetlenségét”.³⁸ Kozma Miklós személyesen akkor keveredett vitába Antallal, amikor a sajtófőnök – az MTI szolgáltatását kevesellve – Gömbös római útjára önálló tudósítót kívánt küldeni.³⁹ Ormos Mária Kozmáról írt monográfiájában közli a hírigazgató egy kifakadását Antalnak írt levelében: „...mióta az MTI-t vezetem, nem volt még kormányzat, melynek sajtófőnöke az MTI-vel szemben, viszonyítva a többi sajtóorgánumhoz, oly kevés megértést mutatott volna, mint a mostani.”⁴⁰

3.4. A „kormánylapokkal” kapcsolatos tervek és intézkedések

Gömbös hatalomra kerülésekor a kormány, mint azt már korábban említettem, két félhivatalos napilappal (Budapesti Hírlap, 8 Órai Újság), és néhány vidéki újság feletti ellenőrzéssel rendelkezett. Az új miniszterelnök azonban egyáltalán nem érezte magának az átvett kormánylapokat, ugyanis mindkét újságot a korábbi miniszterelnök, Bethlen

István tartotta szellemi ellenőrzése alatt, sőt, közvetve az ő tulajdonában is voltak, és az ő politikáját szolgáló bizalmi emberei szerkesztették.⁴¹ A lapok bár készségesen követték a sajtófőnökség politikai irányítását, és mindig eleget tettek a miniszterelnök kívánalmainak, szerkesztőségeik a lap összeállításánál, a cikkek címeinek hangsúlyozásánál, a közlemények tördelésénél, a nyomdai technika finom árnyalataival „kiérettették, hogy nem Gömbös Gyula az ő igazi gazdájuk, hogy ők csak átmenetileg, provizórikusan követik az ő politikáját mindaddig, míg az igazi gazda – Bethlen István – vissza nem tér” miniszterelnökként a Sándor-palotába.⁴² Gömbös nem tudta elviselni ezt a bizonytalan helyzetet a sajtó tekintetében, ezért igyekezett az akkori kormánylapoktól megszabadulni, és „megteremteni saját sajtóorgánumait, amelyeket egyedül és kizárólag ő tart a kezében, s amelyek egyedül és kizárólag az ő személyét és politikáját szolgálják.”⁴³

Antal és Gömbös természetesen a vidékről sem feledkezett meg – elsősorban a vidéki középrétegek megnyerése érdekében – és tárgyalásokba kezdett megyei kormánylapok kialakításáról, illetve a vidéki lapok központi kézben tartásának lehetőségéről. A sajtófőnök kétféle módon törekedett arra, hogy a széles körben olvasott vidéki lapok egy részét anyagi eszközökkel lekösse a kormánypolitika mellé: a lapot előállító nyomdavidallatot közmegrendelésekkel látták el, és tették ezáltal elkötelezetté, vagy egyszerűen rendszeres havi szubvenciót utaltak ki a miniszterelnökségi sajtóalapból.⁴⁴ Az anyagilag támogatott vidéki lapok szerkesztőségeinek a miniszterelnöki sajtóosztály ún. „iránycikkeket” küldött. Az iránycikkkel határozták meg a lapok országos politikával foglalkozó anyagának egy részét, ami azért bírt nagy jelentőséggel, mert a vidéki lapok főként a helyi eseményekkel foglalkoztak, az országos eseményekről pedig általában inkább csak informatív módon írtak: „hetente egy-két iránycikk tehát erősen befolyásolta a lap országos vonatkozású állásfoglalásait.”⁴⁵

Hogy nagy hangsúlyt fektetett tehát Antal a vidéki sajtóra is, bizonyosságul szolgál az a levél is, melyet Kozma Miklósnak küldött, Kolosváry-Borcsa Mihály tájékoztatása kapcsán: „Igen hálás volnék, ha közölnéd velem, hogy a miniszterelnök úr Önagyméltósága kormányra jutásával új stílus kezdődik a debreceni sajtópolitika tekintetében is. A miniszterelnök úr Önagyméltósága nem felejtette el azokat a szolgáltatásokat, amelyeket Borcsa Mihály barátunk igen nehéz időkben és igen nagy áldozatok árán teljesített az általa szolgált ügy érdekében, magam pedig közvetlen tapasztalatból is tudom, hogy Borcsa Mihály egyike a leghűségesebb embereinknek. A kormány elkövetkező vidéki sajtópolitikája csak most fog kialakulni és ennek az alapelve az lesz, hogy minden erőnkkel hóna alá nyúljunk annak a sajtónak, amely a mi ügyünket szolgálja, és amely hűségéről igen nehéz időkben bizonyosságot adott. Én gyakorlatilag ezt a kérdést úgy akarom elintézni, hogy november hó valamelyik szombatján személyesen leutazom Debrecenbe az ottani sajtóviszonyok tanulmányozására s annak során személyesen is megnyugtatom Borcsa Mihály barátunkat, hogy az új sajtópolitika tekintetében nem lesz semmi oka a panasznak.”⁴⁶

Gömbös sajtóprogramja szerint először három fővárosi napilapot kívántak létrehozni. Egy népszerű és olcsó, széles tömegeknek szóló, reggeli lapot, egy magasabb színvonalú, nagyobb terjedelmű, főként az értelmiség számára szerkesztett, szintén reggeli újságot, és egy délutáni „körúti lapot”, azaz bulvárújságot, amely – Antal szerint – a „baloldali tendenciájú”. Az Esttel, a Magyarországgal és az Esti Kurírral versenyezve igyekezzen olvasótömegeket befolyásolni és körükben a gömbösi világnézetet, politikát népszerűsíteni.⁴⁷

Három teljesen új sajtóorgánum életre hívására azonban nem volt lehetőség, főként azért, mert a lapindításokhoz szükséges anyagi fedezet egyáltalán nem állt rendelkezésre. Egyetlen új lap indítása is legalább két-háromszázezer pengőbe került volna⁴⁸, de a mi-

niszterelnökségi sajtóalap már a két Bethlen-féle kormánylap, a két tucat vidéki újság és a sajtófőnökség dologi és személyi kiadásainak a költségeivel is túl volt terhelve. Arról a tervről, hogy a három új gömbösi napilapot egyszerre indítsák meg, egyelőre le kellett mondani, és egy olyan megállapodás született, hogy a lapindítási programot három év alatt fogják megvalósítani, évente egy új lap megjelentetésével a sajtópiacon. A miniszterelnöki sajtóosztály két munkálatba kezdett: egy 1933 elején létrehozandó reggeli lap előkészítésébe és két másik lapindításához szükséges kétéves távlati terv kidolgozásába.

Antal István az új lap indításához komoly előtanulmányokat végzett. Elsősorban a nyugat-európai és a magyarországi újságvásárlási, eladási statisztikákat hasonlította össze, és megállapította, hogy amíg Nyugat-Európában átlag minden ötödik, vagy harmadik felnőtt ember vesz naponta újságot, addig Magyarországon csak minden tizenöt-huszdik ember számít napi újságolvasónak. A statisztikákból kitűnt neki az a tény, hogy a magyar vidék, kiváltképp a falu összehasonlíthatatlanul kevesebb újságot fogyaszt, mint Budapest, illetve a nagyobb városok.⁴⁹

Az okokat Antal a háború előtti, s pláne az azt követő időszak újságellenes hangulatában, valamint a lapok magas fogyasztási árában próbálta megtalálni. Szerinte a nagy számban megjelent időszakos lapok „éles és kíméletlen üzleti versengésében, amely egyik-másik újságot könnyelmű, megbízhatatlan, szélsőséges, szenzációhajhász szerkesztési és hírszolgálati metódusokra – amelyek tisztán üzleti, haszonszerző célokat követtek – vezették, s ezzel a lapok igazmondási hitelét, megbízhatóságát megrontották a publikum szemében.”⁵⁰ Emellett a harmincas évek elejére a nagy tömegek kereseti viszonyai annyira alacsonyak és nyomottak lettek, hogy napi tíz-tizenkét fillér is – ami egy akkori újságpéldány átlagára volt – szinte elviselhetetlen tehernek számított a dolgozók, főként a falusi nincstelenek számára, akik alig kerestek többet napi egy pengő napszámnál.⁵¹ Antal arra az elhatározásra jutott, hogy az új hírlapot lényegesen olcsóbbá kell tenni – színvonalát és megbízhatóságát megtartva – a cél érdekében, miszerint az újságolvasást napi szükségletté tegyék a dolgozó milliók számára is.

„Határozatba ment tehát, hogy egy magas színvonalon szerkesztett, komoly, érdekes és olcsó újságot adunk ki, amelyben meglesznek a nagy budapesti lapok összes tartalmi kvalitásai, (...) túlnyomórészt a hírszolgálatra, a megbízható, gyors és pontos hírközlésekre helyezve a szerkesztés súlypontját s e hírszolgálat láthatatlan dróttjain keresztül juttatjuk majd érvényesülésre a lap világnézeti és politikai tendenciáját.”⁵²

4. A függetlenség

4.1. Előkészületek a Függetlenség megalapítására

Az új reggeli lap jellegéről, stílusáról, politikai tónusáról és szerkesztési módszereiről is komoly egyeztetések folytak a sajtóosztályon belül. Végül Antal István álláspontját fogadták el teljes mértékben, akinek a nézete szerint az új napilap fő ismervéne a nagy, széleskörű és átütő erejű publicitásnak kell lenni, tehát egy valóságos tömegorgánumot kell létrehozni, aminek érdekében alá kell rendelni a lap tartalmi szerkesztését, tipográfiai kiállítását, de legfőképp a példányonkénti árát és az előfizetési díjat. Konceptiójában a lapszerkesztés súlypontját a saját, kiterjedt és megbízható hírszolgálatra helyezte, amihez a lap a politikai véleményeket kifejtő cikkeket is igazítani lehet. Ahogy Antal fogalmazott: „Minél kevesebb politikai okoskodás, érvelés, vita és propaganda tehát, minél több politikai és egyéb hírszolgálat, viszont e hírszolgálat általános tendenciájában óvatosan, szinte észrevétlenül érvényre juttatni a gömbösi politika szellemét.”⁵³

A nagy fővárosi napilapok megszokott sablonjai ellenében a lapnak teljesen új külső megjelenést, tipográfiai kivitelét – még a fő-, és alcímeknek, szövegrészeknek is új betű-

típust – terveztek. Antal ragaszkodott ahhoz, hogy részletes, de tömör parlamenti hírszolgálatot kell adni, megbízható és színes bel- és külföldi riportokat, természetesen bővítő fényképanyaggal, minden más újságnál megbízhatóbb és tartalmasabb közgazdasági anyagot, valamint érdekes és kitűnő sportrovatot.⁵⁴ A hétköznapi kiadásokat nyolcoldalnyi terjedelemben, a vasárnapi számokat tizenhat oldalra tervezték. A terv szerint művészet, irodalom – versek és regényfolytatások – politikai eszmefuttatások csak vasárnapi számokban jelennének meg, hétköznaponként pedig csak egy-egy rövid politikai vezércikkkel jelentkeznének, az első oldalon és természetesen minden szerkesztési elvnek a nagyszabású tömegpublicisztikai átütő erő fokozását kell szolgálnia.

Antal lényegesnek, sőt fél sikernek tartotta a jó lapcím választást, és az ő ötlete alapján született meg a „Függetlenség” cím is, amivel a magyarság függetlenségi romantikáját és a politikai pártok iránti elkötelezettségét akarta éreztetni – főként a nagy tömegű pártok kívüli olvasók felé.⁵⁵ A cím tehát nem véletlen: Antal mindig kínosan ügyelt arra, hogy a színpad mögött történetek lehetőleg ne kapjanak nyilvánosságot, és a be nem avatkozás látszatát keltse a direkt intézkedései felett is. Jó példa erre az a rendelkezése is, hogy az iránycikkeket kapó szerkesztőknek előírta a cikkek helyi viszonyoknak megfelelő átformálását, a lényeg megtartása mellett – azt a látszatot kelteve, hogy a cikket a lap saját meggyőződéséből írja, nem pedig központilag uniformizálva.⁵⁶

Az újság megteremtése érdekében sorozatos tárgyalások indultak meg Antal István és a Stádium Lapkiadó Részvénytársaság vezérigazgatója, a képzett és komoly újság-szakembernek számító Báthory Hüttner János között. A Stádium nem véletlenül került kiválasztásra, hiszen Gömbös is résztulajdonosa volt a vállalatnak, még fajvédő korában.⁵⁷ Báthory Hüttner igencsak elképedt, amikor tárgyalópartnere a lap árára vonatkozóan azt a kikötést tette, hogy példányonkénti ára nem kerülhet többé 4 fillérről és időt kért, költségvetések, árkalkulációk készítésére, mert a lapindítás vállalása igencsak kockázatos kalandnak tűnt ilyen feltételekkel.

A vezérigazgató válaszában kifejtette, hogy vállalja az újságnak az Antalék által előírt módon, hangnemben és színvonalon, a kívánt példányonkénti 4 filléres (vasárnap dupla terjedelemben 10 filléres) áron való kiadását, sőt hetenként háromszor egy-egy négyoldalas (vasárnap nyolcoldal) képes mellékletet, szombatokonként négyoldalas rádiómellékletet is csatol hozzá, ha az induláshoz 150 ezer pengő kezdőtőkét, majd havi 25 ezer pengő szubvenciót biztosít a lap számára a sajtófőnökség.⁵⁸ A szubvenció csökkentésének lehetőségét a lap példányszámának emelkedésével fordított arányban képzelte el, ráadásul számításai szerint a napi százötvenezer példányszám elérése a szubvenciót is feleslegessé teheti, mivel ekkora példányszámmal a lap teljesen eltartja, kifizeti önmagát, s az ezen felüli példányok már a kiadónak bevételt is jelentenek.

Báthory Hüttner János felvetette egy országos lapterjesztési vállalat kiépítésének ötletét is, amely kizárólag a születendő és a később indítandó kormánylapok terjesztésével foglalkozna, és amely a lap tömegpublicitása érdekében akár minden faluban ügynököt foglalkoztathatna. Tervezetében az általa kért százötvenezer pengőből kívánta fedezni a terjesztési vállalat létrehozását, valamint az új nyomdatechnikai anyagok, gépek és eszközök beszerzését.

Antal először teljesen lehetetlennek tartotta, hogy a lapalapításhoz és fenntartáshoz szükséges hatalmas költségeknek fedezetet találjon a sajtófőnökség kasszájából, de mivel a lapindítási tőke és a szubvenció előteremtésén állt vagy bukott az egész sajtóterv megvalósítása, végül a főváros sajtóalapjának igénybevételével látott neki a szükséges pénzüsség előkerítéséhez. A fővárosnak a miniszterelnökség állami sajtóalapját körülbelül kétszeresen felülmúló sajtórendelkezési alapja volt, amelyből a város vezetősége a maga külön sajtópolitikáját finanszírozta. A sajtófőnök szerint az említett fővárosi sajtó-

rendelkezési alap valójában „megvesztegetési és lekenyerezési célokat szolgált” Budapest vezetői számára, amellyel a tevékenységüket kritizáló és támadó sajtóközleményeket kívánták leszerelni, valamint a sajtót a városháza iránt barátságos magatartásra hangolni.⁵⁹

Antal tehát a fővárosi sajtóalaplóból szerezte meg a szükséges pénzt az új kormánylap indításához. „Én a magam részéről természetesnek, tisztességesnek és jogosnak tartotam, hogyha a főváros az összes lapokat támogatja, sőt egy egész gyökértelen és ártalmas zugsajtó televényt is tart el a városháza pénzén, Gömbös lapalapítási tervének is a segítségére jöjjön és bocsássa a miniszterelnöki sajtóalap rendelkezésére azt az összeget, amely a Függetlenség megindításához szükséges”⁶⁰ – fogalmazta meg kertelés nélkül. Az ügy érdekében maga a miniszterelnök járt közben a főpolgármesternél és a városházi kormánypártok képviselőinél, nem is kevés sikerrel, hiszen Sipőcz Jenő polgármester készséggel utalta ki a sajtóalaplóból az újság indulásához szükséges százötvenezer pengőt.

A kormánypárti újság fenntartásához szükséges havi huszonötezer pengős szubvenciót a sajtófőnökség költségvetésében végrehajtandó megtakarításokkal és a minisztertanács engedélyével felvett póthitelekkel kívánták biztosítani. A póthiteleket pedig nem közvetlen a miniszterelnökség, hanem a külügyminisztérium sajtóalapjával vették fel, és onnan csorgatták át a sajtófőnöki pénztárba, hogy minél kevesebb feltűnést keltsenek, és az esetleges negatív felhangokat minél inkább kivédjék. A sajtóalap megszorítása természetesen a két meglévő kormánylap szubvenciójának alapos megkurtításával járt, ami – Antal szerint – a két újság igen nagy összegű szubvenciójához képest nem volt jelentős, de éppen elegendő volt ahhoz, hogy az intézkedést a Gömbös Gyulát amúgy sem kedvelő Bethlen személye ellen irányuló akciónak fogja fel.⁶¹ Bethlen István ettől fogva nemcsak ferde szemmel nézte a sajtófőnök további tevékenységét, hanem határozott ellenségeskedéssel viseltetett iránta.

A lap költségvetése csak kis számú szerkesztőgárda fenntartására és szerény havi fizetésekre nyújtott fedezetet, ezért Antalék úgy döntöttek, hogy fiatal, tehetséges vidéki újságírókból állítják össze. A nagyrészt Debrecenből, Miskolcra, Szegedre és Szombathelyre érkezett újságíróknak, akik meggyőződéses hívei voltak Gömbösnek és politikájának, komoly előrelépést jelentett fővárosba kerülésük az újságírói rangsorban – és ráadásul fokozott ambícióval vették fel a versenyt a régi budapesti kollégáikkal.⁶² A Függetlenség felelős szerkesztője a miskolci Hubay Kálmán lett, akit a borsod megyei főispán, Borbély-Maczkó Emil ajánlott Gömbös Gyulának.⁶³ Antal egyébként túl fiatalnak tartotta a harminc év körüli, önbizalommal teli fiatalembert egy fővárosi hivatalos lap szerkesztésére és vezetésére, de a miniszterelnök akaratával nem ellenkezett.⁶⁴

A sajtó átszervezése kapcsán Gömbös és Antal lehetőségeihez mérten igyekezett minél több megbízható embert, barátot „tisztes álláshoz” juttatni, ezzel is növelve úgymond a lekötöztetettjeik számát.⁶⁵ Antal személyügyi politikája egyébként határozottan keményvonalas volt. Azt, aki akaratával szembeszegült – még ha a gömbösi politika feltétlen támogatója is volt – igyekezett minél előbb félreállítani. A sajtófőnökség egyik munkatársa, Kádár Lehel nemhiába az Antal-rivális Kozma Miklósnak panaszolta el, milyen rosszul álltak a dolgai a miniszterelnökség sajtóosztályán, és az őt nem kedvelő Antal hogy kezdte csökkenteni – a Gömbös utasítására neki megítélt – javadalmasát: „Antal István – akinek sajtópolitikáját Gyulára nézve szerencsétlennek és balkezűnek tartom – kinevezése pillanatától kezdve velem szemben megmagyarázhatatlan averzióval viseltetik. Ennek a jelenségnek a pszichológiájával mind a ketten tisztában vagyunk.”⁶⁶ Antal, hogy megakadályozza Kádár további szerződését, azzal vádolta, hogy a sajtóosztály tagjaival összeesküvést szervez ellene, amit persze határozottan cá-

felt: „Ez nem természetem és nem is szokásom: támadni nyíltan szoktam. Hajmeresztő dolgokat művel szerencsétlen fiatalember, akinek politikája előbb-utóbb a Ház színe elé kerül és szegény Gyulának kell majd helytállnia ezekért a gyerekségekért. Mindez csak szubjektíve érdekel, de facto nem tehetek ellene semmit. Minden megjegyzésemet ellenséges megnyilatkozásnak veszi és már megszüntem ténykedéseit bírálni, vagy elhatározásait helyes vonalba igazítani.”⁶⁷

A mintegy tizenöt főből álló szerkesztőség és a kiadóhivatal a Stádium Nyomda Róza utcai épületében kapott négy helyiséget, viszonylag szerény körülmények között.⁶⁸

4.2. A Függetlenség megjelenése

Az első szerkesztőségi ülésre 1933. február 14-én került sor. Az ülésen jelen volt Antal István is, aki a miniszterelnök nevében üdvözölte a szerkesztőség tagjait, és arra kérte őket, hogy „minden erejükkel, tehetségükkel és ambíciójukkal segítsék elő a gömbösi politika Magyarországnak megteremtését.”⁶⁹ A szerkesztőség munkához látott, és Hubay az első vezércikkét nyomdába küldés előtt még átnézte Antallal, aki a befejezést át is fogalmazta. Antal a vezércikktől nem volt teljesen elragadtatva: „tűrhető volt, bár alig emelkedett felül a provinciális publicisztika stílusán és nívóján.”⁷⁰ – fejtette ki emlékiratában.

A vezércikk záró soraiban a következőképp fogalmazta meg Antal az új lap programját: „Egyet azonban a magyar dolgozó nép jövőjébe vetett hittel lehet leszögezni: ha a magyarság nem is tudta függetleníteni magát a világ nagy válságától, de eddig függetleníteni tudta magát ennek a válságnak romboló következményeitől. Nálunk a polgár mégis nyugodtan végigmehet a sötét mellékutcán: politikai meggyőződéséért senkinek sem szúrnak bicskát a bordái közé. Nálunk – ha csökkentetten is – mégis elsején kapnak fizetést a tisztviselők, nálunk mégsem rohamoznak meg gépgyárakat és műhelyeket, nálunk az utca zajába mégsem ropog belé a gépfegyverkattogás. Ha negatív eredmények is ezek, mégis: eredmények és mégis: egy nemzet határtalan, szívós életerejének a bizonyosságai. Ez a függetlenség mégis csak zálog a jövőre, mégis csak indok a bizakodásra, mégis csak hitet ad arra, hogy felülről jövő kényszerű nyomások és alulról jövő felelőtlen izgatások dacára ez a nép hősi erőfeszítéssel mégis csak ki fogja vívni a maga függetlenségét világhatalmakkal éppen úgy, mint a szervezett gazdasági erőkkel szemben. És amikor mi, Függetlenség címmel, első ízben jelenünk meg a pesti utcán, tesszük ezt azzal a tudattal, hogy ennek a lapnak minden sorával szolgálni akarjuk és szolgálni tudjuk a magyar dolgozó tömegeknek minden irányban függetlenségre törekvő hősi erőfeszítéseit.”⁷¹

A Függetlenség első száma negyvenezer példányban fogyott el, pedig a terjesztési hálózatot még létre sem hozták a megjelenés napjáig. A lap két verzióban készült, egy budapesti és egy vidéki változatban. A vidéki már este tíz órakor készen volt, hogy az éjjeli vonatokra feladva, reggelre ott legyen minden nagyobb vidéki állomáson, a budapesti kiadás számára pedig külön „rikkancsgárdát” szervezett a kiadó, a figyelemfelkeltés erősítésére.

Hubay Kálmán a Függetlenség első kinyomtatott példányát bekeretezve vitte el Gömbös Gyulának, a másodikat pedig Antal István sajtófőnöknek. Antal elmondása szerint Gömbös majdnem kicsattant az örömtől és vidáman évődve jegyezte meg: „Látod, te mamlasz itt van a te lehetetlenséged. Remélem ebből is okultál, hogy a politikában csak az a lehetetlenség, amelyhez az ember hit és bátorág híján nem mer hozzákezdeni. Most haladék nélkül vedd elő a második és a harmadik Gömbös-újság előkészítését!”⁷²

4.3. A Függetlenség hatása és utóélete

A lap szinte minden tekintetben beváltotta Antal és Gömbös hozzá fűzött reményeit. A kezdetekben – mint már azt korábban említettem – Antal nem volt igazán elégedett a vidékről Budapestre került újságírók stílusával és szakmai felkészültségével, de néhány hónap alatt a sajtófőnök elvárásai szerint is sikerült a lapnak beilleszkedni a fővárosi újságok színvonalába. Ehhez az eredményhez nagyban hozzájárult Antal gondos munkálkodása, ami által szünet nélkül rajta tartotta a kezét – különösen a szerkesztőségen – „míg valóban bele tudtak helyezkedni a kormányelnök sajátos politikai szellemiségébe és át tudták venni az ő jellegzetes közéleti frazeológiáját.”⁷³ Az indulás utáni időszakról így írt emlékiratában: „Az első hónapokban minden éjjel ott voltam a szerkesztőségben, sőt a szedőtermekben is, átnéztem a vezércikkeket, sőt a politikai tudósítások kefelevonatait, bizony sokszor el kellett dobni az egész vezércikket és nekem ott nyomban újat diktálni: mert a szerkesztőség még mindig nem tudott teljesen beilleszkedni a nagy fővárosi lapok atmoszférájába, vagy pedig a gömbösi politika tárgyi feltételeibe. De – ismétlem – nem telt bele egy esztendő, s minden hiba kiküszöbölődött, minden érdekesség lecsiszolódott, s minden vidékiesség eltűnt a lap hasábjairól s a Függetlenség új és hatalmas rotációs gépe – melyet Gyula vezérnek keresztelt el a figyelmes és lelkes nyomdászemélyzet – minden éjszaka tízezrek számra ontotta magából a valóban kitűnően szerkesztett, kitűnően kiállított s kitűnően organizált gömbösi újságot.”⁷⁴

A vezércikkek egyértelműen Gömbös Gyula politikáját propagálták. A miniszterelnök egy rádióbeszéde után például a következőképp: „Egy történelmi nép okossága, körütekintése, tisztessége, valóságok iránti érzéke kapott hangot Gömbös Gyula szavaiban és ezek a szavak, mint nehéz vasmacskák zuhantak bele a kavargó, zajló, tajtékos közép-európai tengerbe, hogy lehorgonyozzák a magyar hajót az igazi békepolitika mellé. (...) A Gömbös Gyulában inkarnálódott államférfiúi körütekintés, mértékletesség és politikai józanság ismét megtalálta a leghelyesebb utat, amelyen a magyarság járn tud s hogy munkája nyomán nem utópia, nem jámbor óhaj a nemzeti egység, azt mutatja a helyeslő és elismerő véleményeknek az az imponáló egyöntetűsége, amely vasárnapi nyilatkozataival kapcsolatban pártkülönbség nélkül megmutatkozott. (...) A magyar népnek nem kalandorokra, hanem államférfiakra van szüksége. Az államférfiak józanságára, komolyságára, realitására. És ez az államférfiúi józanság, komolyság és realitás volt az, ami Gömbös Gyula vasárnapi nyilatkozatában a kibontakozó magyar jövő legbiztosabb ígéretét adja.”⁷⁵

Egy vezércikk, Imrédy Béla pénzügyminiszter parlamenti expozéja kapcsán például a következő megjegyzést tette: „Már ami eddig történt az ország ügyeinek vitelében az utolsó félesztendő alatt, igazolja, hogy ennek a munkának összefoglaló keretét, mozgató rugóját és elvi alapját a nemzeti munkaterv szolgált. Pontonként lehetne kimutatni, hogy az eddigi intézkedések csakúgy, mint a bejelentett további tervek és szándékok a nemzeti munkaterv termőtalajából fakadtak. Ha röviden visszaillesztünk a hat hónap alatt megtett úton, úgy lépésről lépésre a nemzeti munkaterv egy-egy pontját találjuk mérföldkő gyanánt. (...) Rend és nyugalom van az országban, mindenki nyugodtan élhet a hivatásának. A törvény uralmát mindenkivel szemben biztosítja az államhatalom.”⁷⁶

A Függetlenségnek nagy példányszámú és nagy múltú lapokkal kellett felvenni a versenyt. A kiadóvállalatok „fölszemes nyugalommal” szemlélték a vállalkozást, és biztosra vették, hogy ez a próbálkozás is – mint megannyi más kísérlet – kudarcot vall, mert nem fogja bírni a versenyt a több évtizedes múlttal, tapasztalattal, hatalmas tőkékkel, elsőrangú újságírói és riportergárdával, valamint országosan kiépített terjesztőapparátusokkal.⁷⁷

Antal egyébként nagy figyelmet fordított arra, hogy a sajtóalapból és minden más kormányzati forrásból származó szubvenciókat minél diszkrétebben kezeljék, hogy minél

kevesebb támadási felületet nyújtson a sajtópolitika esetleges kifogásolói számára. Ezt bizonyítja az 1933. november 30-án kelt levele is, melyben kifogásolja Praznovszky Ivánnak – a rádió kényszerű takarékosságának szemléltetésére szolgáló – azon kijelentését, hogy a komoly kormányzati nyomás ellenére sem adtak a Függetlenségnek semmiféle átalányt: „A magam részéről megállapítani kívánom, hogy annak a sajtópolitikának a szolgálatában, amely a Miniszterelnök úr Öexcellenciája intencióinak megfelel, valóban közbenjárók a Függetlenség érdekében, mert ez kötelességem, ha nem is gyakorlok erőszakos nyomást s ha nem is érvényesítek meg nem engedett befolyást. Meg vagyok győződve róla, hogy a Magad részéről te is a legmesszebbmenően helyeslően a Miniszterelnök politikai célkitűzéseit, nem kifogásolod ezt velem szemben, mint annál inkább kifogásolnak a Napilapok Testületében, ahol gyakran indokolatlanul hozzák fel a sajtópolitikával szemben azt az állítólagos nyomást, amelyet én a Függetlenség érdekében gyakorlok. Ha ugyanis van azonban, amint előbb mondtam, arra kérek, hogy ezt a nyilvánosság felé ne említsük s ne szolgáltatassunk ezzel szinte perrendszerű dokumentumot a sajtópolitika és a Függetlenség ellen. Nagyon kérek arra, hogy a jövőben az ilyen félreértésre és a sajtópolitika irányával szemben annak egyes tényeiről bizonyítékot szolgáltatató kijelentést légy kegyes elkerülni, mert nem akarnám, hogy a napilapok Testületének bármely tagja abban a hitben éljen, hogy én a rádiónál vagy más intézményeknél a Függetlenségnek és a mi lapjainknak a többi lapoktól eltérő elbánást, vagy előnyöket akarnék kieroszakolni.”⁷⁸

A lap olcsóságát, ami főként a kormányzati pénzeknek volt köszönhető, a konkurencia igencsak erőteljesen sérelmezte, és utalva a nagy példányszám melletti alacsony színvonalra, „dömping sajtónak” nevezte el.⁷⁹ Antal így kommentálta a fejleményt: „Kitaláltak egy új sajtófogalmat a Függetlenség diszkretizálására: a Függetlenség lett ugyanis a dömping újság, a dömping sajtó – ennek nevezve minden olyan újságot, amelyet nem kizáróan az újságolvasó közönsége tart el, de elfeledkeztek arról, hogy az ilyen kategorizálás mellett a budapesti napilapok többsége is dömping sajtó, dömping újság, mert egyetlen egyet sem az olvasóközönsége, hanem a nagykapitalista érdekképviseltek, a TÉBE, a GYOSZ, a BIOSZ és más nagykapitalista vállalatok milliókra menő támogatása tart fenn.”⁸⁰ A konkurens napilapok állítása szerint a Függetlenség előfizetési és példányonkénti ára nem fedezte az előállításának költségeit. A sajtóosztály vezetője természetesen cáfolta a vádakát, és bizonyította, hogy a lap eladási árát fillérre pontosan felemészti ugyan a lap rezsije, de az összes előállítási költséget fedezni tudja – hozzáátéve, hogy a „kormánylap” szellemi és fizikai dolgozói korántsem tudtak olyan életszínvonalat fenntartani, mint amelyen a konkurens újságok szerkesztői és kiadói éltek.⁸¹ A Függetlenség munkatársai egyszerű, szerény kispolgári életszínvonalat tarthattak fenn, és a felelős szerkesztő, Hubay Kálmán alig hétszáz pengős havi fizetése – Antal véleménye szerint – nevetségessé volt a nagy lapok szerkesztőinek sokezeres jövedelme mellett.⁸²

A néhány komoly és hatásos módszer, amely az újságot nem olvasó publikumból tízezreket szoktatott rá a rendszeres újságolvasásra, a rendkívül olcsó ár fenntartása, a jó szerkesztettség és az ezzel párosított – jól megválasztott – terjesztési stratégia volt, ami által közel egy év leforgása alatt elérték a hetvenezres példányszámot is.⁸³ Antal István természetesen nemcsak ezeknek a módszereknek, hanem túlnyomórészt a gömbösi politikának, az új hangnak, gömbösi stílusnak tulajdonította a lap sikerét.⁸⁴

A jelentős mennyiségű kormányzati pénzből létrehozott Függetlenség azonban nem aratott olyan osztatlan sikert mindenkinek a szemében, mint amennyire azt Antal lefestette. A nagy lapkiadó vállalatok szószólói támadást indítottak az új lap és annak megteremtője, a „sajtó-Raszputyin” Antal István ellen, akinek közvetlen felelősségét hangoztatták az egész sajtóügyben. A Magyar Újságírók Egyesületének (MÚE) közgyűlésén a

felszólalók a sajtó szabadságának védelmében és a kormány anyagi beavatkozásai ellen emelték fel szavukat.⁸⁵ A kormányzati sajtópolitika és a lapszubszción mechanizmusa ellen az újságírók mellett a budapesti ügyvédi kamara, a Fővárosi Kereskedők Egyesülete, sőt még a nyomdai munkások szakszervezete is tiltakozását fejezte ki a „dömpingsajtó” ellen. A miniszterelnökség sajtóosztálya, Antal István vezényletével a támadások kivédésére sem maradt tétlen, s az íráncikk mintájára sorozatban jelentették meg a kormányhoz közel álló lapokban a riportokat és vezércikkeket a hivatalos sajtópolitika védelmében.

A Budapesti Hírlap 1934. május 1-i számában maga Antal fogalmazta meg a vezércikkben a „dömpingsajtó” elleni kritikák cáfolatát és személyes véleményét: „azoknak a kiadóvállalatoknak az exponensei kiáltottak dömping után, akik a dömpingben leginkább ludasak. Olyan lapok, helyesebben mondva: olyan lapkiadók kezdtek az akciót, akik maguk estek az árleszállítás bűnébe s különböző kedvezmények nyújtásával egymást gyilkolták éveken át. Tehát a dömping vádja inkább őket illetné, mint más. (...) Nem történt itt egyéb, mint hogy a kiadók késhegyig menő egymáselleni harcukban meg akarták ölni a tőkeszegényebbet és addig licitáltak egymásra, amíg egyszerre csak ráeszméltek, hogy kifulladtak, nem bírják a versenyt. Ezt persze nem vallhatják be nyíltan. Hajrá, bűnbakot kellett keresni és meg is találták a maguk szempontjából a legalkalmasabb bűnbakot a nagy magyar egységért küzdő sajtóban, amelynek becsületes eszközökkel kivívott népszerűségét irigyelték. (...) Harcoljon az újságírók egyesülete a sajtódömping ellen, de az igazi ellen, amely az újságkiadás csődjéhez vezet és valóban veszélyezteteti az újságírók szociális érdekeit. Vívjon becsületes meggyőződésből tiszta elvi harcot, de ne harcoljon az újságírók nevében üzleti érdekekért, ne használja védő pajzs gyanánt, erkölcsi igazolásul az újságírót, akinek az érdekeiről annyiszor megfeledkezett. Vagy volt-e egyetlen szava is az egyesületnek akkor, amikor egyes nagyvállalatok tömegesen bocsátottak el újságírókat, vagy tiltakozott-e az ellen, amire legutóbb is ismételt lett volna alkalma, hogy az újságírók fizetését érzékenyen leszállították éppen azok a tőkeerős vállalatok, amelyek házakat sorsolnak ki előfizetőik között? Most aztán egyesek hirtelen megtalálták a szívüket és parancsszóra aggódnak az újságíró sorsáért. Aggódnak pedig azért, mert veszélyeztetve látják azoknak az üzleti magánérdekeit, akiknek a lapjaitól a közönség egyre jobban elfordul. Ez fáj nekik. Semmi egyéb.”⁸⁶

Igazi médiaháború robbant ki a kormányközeli lapok, illetve a miniszterelnöki sajtófőnökség, valamint a konkurens lapvállalatok és az általuk befolyásolt Újságírók Egyesülete között. A MÚE választmánya egy határozatot fogalmazott meg – és küldött el a kormánynak, az országgyűlésnek és a lapkiadóknak –, melyben azt állították, hogy a kormány által támogatott dömpingsajtó következtében „a lapvállalatok és az összes újságírók menthetetlenül elpusztulnak”, emellett a sajtószabadság is megszűnik, valamint „mindezek következtében a revíziós harc is súlyos csapást fog szenvedni.”⁸⁷

Az érvelésében erősen túlzó petícióval sem a kormány, sem a parlament nem foglalkozott érdemben,⁸⁸ és persze a lap megjelenése sem vitt csődbe egyetlen konkurens orgánomot sem. A sajtószabadság veszélybe kerülése azonban korántsem volt ennyire légből kapott felvetés. Igaz ugyan, hogy Antal a szubszciónnal támogatott lapok felett kemény ideológiai ráhatással és a politikai vonalvezetésük szigorú behatárolásával rendelkezett, de nyílt intézkedések a nem támogatott napilapok megjelenések megakadályozására ebben az időszakban még nem születtek.

Az Antal vezette sajtóosztály ráadásaként kijátszott még egy adut a Magyar Újságírók Egyesülete ellen: a kormánylapok újságírói csoportosan kiléptek az egyesületből – arra hivatkozva, hogy a szervezet nem az újságírók, hanem a kapitalista kiadók érdekeit

képviseli – és Magyar Hírlapírók országos Szövetsége névvel új érdekképviselési szervezetet alapítottak.⁸⁹

Az új kormánylap és az új sajtópolitika-ellenes kampánynak igazából egy lényeges hozadéka volt: nagyszerű ingyen reklámot csinált a Függetlenségnek, melynek eladott példányszáma, egy hónap leforgása alatt majdnem tízezerrel emelkedett.

5. A Budapesti Hírlap

5.1. Tervek Budapesti Hírlap átszervezésére

A hagyományosan „kormánylapoknak” tekinthető 8 Órai Újság és a Budapesti Hírlap Gömbös Gyula hatalomra jutása után is megmaradt a kormány és a kormánypárt „félhivatalos szócsövének”, bár a miniszterelnök és sajtófőnöke igencsak megérezte, hogy a lapok véleménycikkei nem az új politikai irányvonal feltétlen támogatásáról tanúskodtak.

A Budapesti Hírlap igazi fénykorát a Rákosi Jenő névvel fémjelzett, első világháború előtti időszakban élte, amikor a nagyszámú olvasóközönsége a – főszerkesztő ideája nyomán – a magyarosodó Kárpát-medencében a harminc milliós magyar birodalom létrejöttéről ábrándozott. A háború és az azt követő összeomlás úgymond „kimerítette a lap erőtartalmait”, az emblemikus szerkesztő, Rákosi Jenő is otthagyta az újságot, és a visszafogottabb, reálpolitikus hangnemmel a törzsközönség már nem tudott megbízhatózni. Az olvasók száma az 1920-as évek elejétől fokozatosan csak csökkent, és az állami szubvenció nélkül már jóval korábban csődbe ment volna a közben még tovább adósodó napilap. A lapszubvenció mértéke – Antal István saját bevallása szerint – 1932-ben már többszáz ezer pengőre rúgott, ami szinte már csak az adókat törlesztésére volt elegendő.⁹⁰ A kormányváltás után is folyamatosan érkeztek a támogatások, a rendkívüli segélyek, megújították a lap szerkesztési stílusát, új munkatársakkal próbálták megerősíteni a szerkesztőbizottságot, az olvasók száma azonban lassú, de biztos ütemben tovább fogyott.

A Budapesti Hírlap főszerkesztőjének, Nadányi Emilnek a halála után a lap sorsa felett akár már rendelkezhetett volna Gömbös is, de tisztában volt Bethlennek a lapkiadásban való befolyásával és nem kívánt ez ügyben konfliktusba bocsátkozni vele. A szerkesztő posztért a levéltári források szerint többen is pályáztak. Kozma Miklós belügyminiszter és MTI vezetőhöz írt levelet Kádár Lehel is, aki egyrészt Antal Istvánnal való kellemetlen kapcsolatát is szívesen megszüntette volna, másrészt ajánlkozott a lap újjászervezési feladatainak elvégzésére: „...bejelenttem, hogy szeretnék Nadányi helyébe kerülni s a lapot reorganizálnám és visszaadnám eredeti rendeltetésének a középosztály irányításának. Úgy tudom, hogy Szudy Elemér szeretne odakerülni, aki Bethlen István exponense és politikájának őrállója volna. Ezzel szemben én természetesen szívesen, lélekkel Gyulát szolgáltnám. Nagyon kérek légy oly kedves és beszélj e dologban Gyulával, nehogy megint dilettánsok, vagy harácsolók kezére kerüljön az újság, amelyből még mindig lehet valamit csinálni.”⁹¹

Az újság további sorsával komolyan foglalkozni kezdtek, ahogy ezt Antal Kozma Miklósnak írt levele is bizonyítja: „Én is alig várom már, hogy beszélgethessek Veled, annál is inkább, mert szegény Nadányi halála új helyzet elé állított bennünket a kormánylapokkal kapcsolatban és bizony erősen szükségünk lesz mind tanácsaidra, mind segítségedre.”⁹² Az esetleges hasznos tanácsokat Gömbösök biztosan megfogadták, s hogy Bethlen támogatását továbbra is élvezzék a kormánypárton belül, nem avatkoztak bele a szerkesztőváltásba – egyelőre.

A sajtópolitikához kapcsolódó személyeknek az álláspontját képviselte Praznovszky Iván véleménye is, mely szerint „felettebb kívánatos volna egy politikailag és erkölcsileg józan és erőteljes napilapnak: a patinás Budapesti Hírlapnak újabb felvirágoztatása.”

Kozmát például alkalmasnak tartaná, hogy, mint a „kormányunk agilis vezérének bizalmas embere” közbenjárhatna a Budapesti Hírlap ügyében. Hiszen „milyen jó lenne, ha ez a nagy múltú és az igazi fajmagyar középosztály köreiben ma is kedvelt újság új erőre kaphatna...”⁹³

Antal István személyes meggyőződése volt, hogy az a társadalmi réteg, amely egykor a Budapesti Hírlap törzsközönségét alkotta – főleg vidéken – lassan kihalt, eltűnt a háború utáni tizenöt évben⁹⁴, és a folyamatos állami támogatás mellett is bármikor bekövetkezhet a lap teljes csődbe jutása. „Elejétől kezdve azt az álláspontot képviseltem tehát a miniszterelnökkel szemben, hogy hiába minden mentőakció, minden toldozás-foltozás, kis lyukak betömése nagy lyukakkal, a Budapesti Hírlapot – kegyelet ide, kegyelet oda – egyszerűen meg kell szüntetni. Egyébként is az volt a gyakorlati tapasztalatokból leszűrűt nézetem, hogy egy félig meghalt újságot már nem lehet többé feltámasztani, erre kár minden fáradság s minden áldozat kidobott pénz, amelyet sokkal helyesebb a rég letűnt eszmeáramlatok súlyos terhét nem cipelő s a kor szelleméhez, stílusához és üteméhez jobban igazodni tudó, új orgánumok alapítására fordítani.”⁹⁵ – vallotta Antal, s alapjában véve őt igazolta az a tény, hogy a Függetlenség példányszáma az alapításától kezdve hétről-hétre dinamikus emelkedett. Antal tehát azt javasolta, hogy a Budapesti Hírlap azonnali megszüntetésével felszabaduló, szubvencióra szánt összegeket inkább egy új, nagy napilap alapítására fordítsák.

5.2. A Gömbös-kormány és Bethlen István befolyása

Antal tervét azonban, bármennyire is kívánatos lett volna, Gömbös Gyula nem támogatta, mert nem akart még inkább konfrontálódni Bethlen Istvánnal. A volt miniszterelnök ugyanis nemcsak formailag állt az újság mögött, hanem a gyakorlatban is ellenőrzése alatt állt a szerkesztőség, hiszen a lap részvényeit egy Bethlen bizalmi embereiből, régi Tisza István hívekből álló társaság tartotta kezében, Harkányi János vezetésével, akiket csak „Tisza-szindikátus”-nak neveztek a kortársak.⁹⁶ Valóban helyesnek mondható Gömbös magatartása, hiszen amint azt korábban említettem, már a Függetlenség megindítása, s ezzel párhuzamosan a Budapesti Hírlap és a 8 Órai Újság szubvenciójának erőteljes lecsökkentése is kiváltotta Bethlen István rosszsallását. Ezek után elképzelhető, hogy Bethlen egyértelműen a saját maga elleni támadásnak fogta volna fel az újság felszámolására tett kísérletet.

A Bethlennel való komoly konfliktus azért volt különösen veszélyes Gömbös és politikája számára, mert a kormánypártban egy mindössze 20–30 főből álló bázis állt mögötte⁹⁷, tehát a kormánypárti többséget maga mögött tudó Bethlentől függött végső soron a miniszterelnök is. Antal visszaemlékezése szerint Gömbös kertelés nélkül összegezte a helyzetet: „...a kormánypárt többsége még ma is változatlanul az ő kommandója után igazodik, bármelyik pillanatban reánk omlaszthatja a tetőt s mi mehetünk a sárga fenébe /a miniszterelnök ezt a kifejezést használta/ – az összes 95 pontunkkal, nemzeti egységünkkel, sorsközösségünkkel és római jegyzőkönyveinkkel egyetemben.”⁹⁸

Az újsággal kapcsolatos problémák azonban nem szűntek meg, és az anyagi csőd veszélye is valóban fennállt, ami a kormánypolitikára nézve sem volt lényegtelen. Antal új koncepciójában a lap anyagi helyzetét egy nagy összeg egyszeri befektetésével kívánta rendezni, ami után elengedhetetlennek tartotta mind a lap vezetésének, mind szerkesztési stílusának teljes felfrissítését, hogy megállja helyét a konkurenciával szemben. A Budapesti Hírlap számadásait a sajtófőnökség könyvszakértőkkel vizsgálta meg, amely megállapította, hogy a lap és kiadóvállalata ügyeinek rendbe tételéhez legalább

háromszáz-négyszáz ezer pengőre lenne szükség.⁹⁹ Ezt a pénzüsszeget Gömbös minden áron elő kívánta teremteni, a „belpolitikai béke” fenntartása érdekében.

A miniszterelnök a kormánylap helyzetének rendezésére egy hármast találkozóhoz hozta össze Antal István és Bethlen István részvételével, amelynek eredményeképp egy megállapodás született. A megállapodásban határoztak arról, hogy az újság összes adósságának teljes rendezéséhez szükséges háromszázezer pengőt Bethlen megszerzi, ipari körök és bankkörök támogatása révén, a sajtóosztály pedig a Hírlap stílusát, szerkesztését frissíti fel a modern publicisztikai igényeknek megfelelően, valamint új munkatársakat és új felelős szerkesztőt neveznek ki a laphoz.¹⁰⁰

5.3. Az átszervezett Budapesti Hírlap megjelenése

A határozat feltételeit mindkét fél rövid időn belül teljesítette: Bethlen összegyűjtött háromszázezer pengőt, és az újság a támogatással szinte teljes mértékben adósságmentessé vált.¹⁰¹ Antal pedig nyugdíjazta a közel nyolcvan éves főszerkesztőt, Csajthay Ferencet, aki már vagy ötven éve a Budapesti Hírlapnál dolgozott és nyugdíját a miniszterelnöki sajtófőnökség folyósította neki.¹⁰² A főszerkesztői posztot Bethlen István egyik bizalmi embere, a nagy műveltségű folyóirat-szerkesztő, Ottlik György kapta, amibe Antal csak azért egyezett bele, mert a felelős szerkesztőt ő jelölhette, mégpedig saját személyi titkára, Bókay János személyében. A sajtófőnök a Gömbös iránt elkötelezett Bókayban látta a biztosítékot az újság irányvonalát illetően, ellensúlyozva ezzel Bethlen rendíthetetlen hívét, Ottlik Györgyöt.¹⁰³

A megújult, megújított Budapesti Hírlap első száma 1934. április 1-jén, Húsvétkor jelent meg. A címlapon Ottlik vezércikke köszöntötte az olvasókat: „Új köntösben, új vezetéssel, fiatal erővel, de legjobb régi hagyományainak teljes vértetételeben lép a magyar közönség elé a Budapesti Hírlap. Igen magas a cél, amelyet magunk elé tűzünk: a Budapesti Hírlapot a magyar nemzet egységének és új nagyságának szolgálatában álló legjelentékenyebb magyar napilappá akarjuk tenni. Azt akarjuk, hogy hajónk, amikor most felhúzzuk árbocára az új lobogót és teljes gőzzel nekivágunk a magyar küzdelmek óceánjának, az óceánjárók között legbiztosabban és leggyorsabban juttassa el magyartól magyarhoz a magyar gondolatot, valamint az európai civilizáció és az emberiség nagy céljának szolgálatában álló eszméket. (...) Ezzel a harcunkkal és munkánkkal tudjuk és fogjuk támogatni Gömbös Gyulát, a nemzeti öncélúság és egység jegyében dolgozó és alkotó kormányelnököt. Mélyeséges lelkiismeretességgel fogjuk keresni, hogy a nemzetnek pártokon felül álló érdeke mit kíván. (...) Amikor pedig a kormányzat feladatairól és tevékenységéről lesz szó, nem hízélgéssel és nem szemforgatással, hanem független gondolkozással és férfias önérzettel kívánjuk és fogjuk annak a politikának az útjait egyengetni, amelynek célja a magyar nemzet megerősítése, felvirágoztatása, s a nemzet minden tagja részére az elérhető legnagyobb erkölcsi és anyagi jólét biztosítása. (...) Őrizzük mindazt, ami erőt ad és felkaroljuk mindazt az új eszmét vagy intézményt, mely nemzeti erőnköt gyarapítja. Ezt a politikai hitvallásunkat és cselekvési programunkat két szóval haladó konzervatizmusnak nevezzük.”¹⁰⁴ Antal emlékiratában úgy emlékszik vissza a vezércikkre, mint „egy igen szép, igen okos, igen tanulságos, de sajnos igen terjedelmes” írásra.¹⁰⁵

1935 elején tovább éleződtek az ellentétek Gömbös Gyula és Bethlen István között. Gömbös tudta, hogy csak úgy kaphat szabad kezét miniszterelnökként, ha megszabadul „Bethlen pártjától”, és saját embereiből építi fel kormánypárti háttérbázisát. Tervéhez a kormányzó hozzájárulását adta: Gömbös benyújtotta lemondását 1935. március 2-án, amit Horthy el is fogadott, de azonnal ismét őt bízta meg kormányalakítással és átnyújtotta neki a képviselőház felosztásáról szóló javaslatot.¹⁰⁶ Horthy nem vonta vissza

döntését Bethlen kérésére sem, ami után Bethlen kilépett a kormánypártból, s viszonya Gömbössel véglegesen megromlott, olyannyira, hogy személyesen többé már nem is érintkeztek.¹⁰⁷ A két politikai vezető szakítása után Ottlik megvált a Budapesti Hírlap főszerkesztői posztjától, arra hivatkozva, hogy Bethlen rendíthetetlen híveként a szakítás után már nem tudná jó lélekkel és tiszta lelkiismerettel támogatni Gömbös politikáját.¹⁰⁸ A szakítás után nemcsak a főszerkesztő, hanem maga a lap sem találta meg a helyét és a hangját az új politikai szituációban, Antal pedig azért sem volt már érdekelt a hírlap életben tartásában, mert akkor már elindították a második „Gömbös-lapot”, az Új Magyarorságot.

6. AZ ÚJ MAGYARORSÁG

6.1. Az Új Magyarorság megalapítása

A Függetlenség elindítása után Antal és Gömbös egy nagyobb terjedelmű, színvonalasabb, inkább a művelt értelmiségi rétegnek szóló napilap megalapításának tervét vette elő. A cél az volt, hogy olyan lapot hozzanak létre, amely publicisztikáinak színvonalában és szerkesztési stílusában fel tudja venni a versenyt a nagy múltú, patinás napilappal, a Pesti Naplóval, a Pesti Hírlappal.

Ahogy a Függetlenség esetében, úgy az új lap megalkotásának is elsőrendű előfeltétele volt többszáz ezer pengő előteremtése, és a havi – mintegy huszonezer pengős – szubvenciók összege biztosítása. Az anyagi fedezet előteremtése ez alkalommal sem volt könnyű, de Antal már a korábbi tapasztalatokkal felvértezve rövid időn belül sikerrel járt. Az alapvető források ismét csak a fővárosi és a külügyminisztériumi sajtórendelkezési alapok lettek, de rajtuk kívül támogatást kínált néhány „konzervatív” pénzintézet, kereskedelmi és iparvállalat, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, az Országos Központi Hitelszövetkezet, a Hangya szövetkezet, a Futura és a Gschwindt-gyár.¹⁰⁹

A másik alapvető teendő az új lap szerkesztőségének, szellemi vezérkarának összeállítása volt. Antal István a lap élére mindenképpen egy tekintélyes nevet kívánt állítani, olyan főszerkesztőt, aki publicisztikai szempontból már tekintélyes pozíciót vívott ki magának és politikai súllyal bír, ráadásul a húsz-harminc főből álló szerkesztőséget sem akarta túlnyomórészt kezdő, vidéki, fiatal újságírókból összeállítani, ahogy azt a Függetlenségénél – egyébként eredményesen – tették. „Ide kipróbált, gyakorlott, nagy írói készségekkel és szerkesztési praxissal rendelkező, pesti munkatársak kellenek, akik fel tudják venni a versenyt a liberális reggeli lapok hatalmas és tehetséges írói, szerkesztői és riporteri gárdájával. Egy magas színvonalú, nagy létszámú szerkesztőségre volt tehát szükség, olyan szerkesztőségre, amely magáévá teszi a gömbösi programot és azt meggyőződésből, szívvel-lélekkel szolgálja – ilyen szerkesztőséget pedig – ismétlem – ugyancsak nehéz lett volna összetoborozni.” – fogalmazott Antal visszaemlékezésében.¹¹⁰

Részben a két régi barát és munkatárs, Ulain Ferenc és Eckhardt Tibor közvetítésével a sajtófőnökség 1934 nyarán tárgyalásba bocsátkozott a korszak egyik legolvasottabb és legtehetségesebb publicistájával, Milotay Istvánnal, hogy megszerezzék az új sajtóorgánum vezetőjének. Milotay, mint a Magyarország főszerkesztője a jobboldali nemzeti egység megteremtéséért küzdött, de Gömbös politikájával élesen szemben állt, és még a megkeresése előtt is komoly sajtóharcot vívott a miniszterelnök ellen. Antal emlékiratában megemlíti azt az esetet, amikor Magyarország egyik korábbi vezércikkében a „szabad királyválasztó” miniszterelnököt a Habsburg-párti Milotay egyszerűen „politikai rimának” titulálta.¹¹¹

Antalék tervének sikeréhez két körülmény is hozzájárult, ami miatt Milotay már egyébként is tervezte az újság elhagyását. Az egyik, hogy a kommunistaellenes,

antiliberalis és antiszemita Milotay nem igazán jött ki a szerkesztőtársával, Pethő Sándorral, aki egyre nyíltabban fogalmazta meg félelmeit a náci Németország terjeszkedési törekvéseivel szemben.¹¹² Másrészt a főszerkesztő összekülönbözött a Magyarország tulajdonosával és a lapvállalat igazgatójával, Rupprecht Olivérrel, aki túlzottnak, indokolatlannak tartotta és visszautasította Milotaynak a lappal szemben támasztott anyagi igényeit.¹¹³

Milotaynak tehát mondhatni kapóra is jött Gömbös és Antal megkeresése, akik ha szabad így fogalmaznom, egyszerűen „megvásárolták” a neves publicistát. Miután megállapodtak a részletekben, lényegében az történt, hogy Milotay átállt a miniszterelnök oldalára és megígérte, hogy „kívülről támogató” stílusban, de Gömbös politikájának színeiben jelenik meg az új lap hasábjain. Ez az óvatos, a látszatra nagyon ügyelő, a kormányzat direkt beavatkozását elkendőző magatartás megint csak Antal ügyes sajtópolitikájának volt tudható. A sajtófőnök így összegezte tervét az új hírlappal kapcsolatban: „Ez a lap kifejezetten ugyan nem kormánypárti, illetve Gömbös-orgánum lesz: kifelé, látszat szerint megtartja a világnézeti és politikai függetlenségét, lényegében és nagy általánosságban azonban mégis alátámasztja a gömbösi politikát, annak világnézeti és közéleti célkitűzéseit. A lap szellemi karakterét a főszerkesztő, Milotay István személyisége és közirói tendenciája, amely akkor már egy sajtóságos, külön irányzatot, mégpedig elég népszerű irányzatot képviselt a közvéleményben, fogja megadni, amely irány erős szociális szellemtől áthatott, de liberális szocialista áramlatokkal élesen szembe forduló, jobboldali keresztény irányzat lesz.”¹¹⁴

Az új lap ráadásul azért sem lehetett „politikailag független”, mert a megállapodás értelmében az újság részvényeinek tulajdonjoga úgy oszlott meg, hogy a részvények ötvenegy százalékaival Gömbös, illetve a miniszterelnökség sajtóosztálya rendelkezett, s Milotay tulajdonába csupán a részvények kisebbsége, a negyvenkilenc százaléka került – amely kikötésbe egyébként Milotay ellenkezés nélkül bele is ment.¹¹⁵

6.2. Az Új Magyarország megjelenése

A szerkesztőség előtt egyébként nem volt titok a Milotay és a lapvállalat közötti feszültség, és az sem, hogy egy új lap alapításának tervét vette elő, ráadásul július eleje óta munkahelyére is ritkábban járt már be. A főszerkesztő kilépése a Magyarorságtól nagyon érdekes – szinte puccsszerű – körülmények között zajlott le. Milotay a lap fél szerkesztőségét magával csábítva vonult át 1934. augusztus 22-én az új napilap szerkesztősége és kiadóhivatala számára kijelölt József körúti palota egyik emeletére. Az egész kiválást a legnagyobb titokban készítették elő, és teljes titoktartással foglalták el és rendezték be az új irodáikat. Az új hírlap megjelenésének első napja előtti délután Milotay és a vele tartó munkatársak egyszerűen nem mentek be a Magyarország Aradi utcai szerkesztőségébe, hanem beköltöztek az előkészített új irodahelységeikbe, és „mintha semmi sem történt volna, beültek készen álló íróasztalok és írógépek mellé”, s megkezdték a munkát.¹¹⁶ A Milotay Istvánnal szolidaritást vállaló és hozzá csatlakozó újságírók között volt többek között Dallos Sándor, Dékány András, Fiala Ferenc, Kovrig János, Makkai János, Oláh György, Papp Jenő, Radnai Endre.¹¹⁷ A főszerkesztőjükkel tartó újságírók szellemi vezérüknek tartották Milotayt, nagyon jó baráti kapcsolatban voltak vele, ráadásul olyannyira szimbolikus figurának tartották, hogy attól is tartottak, távozásával a Magyarország összeomlik. Papp Jenő így idealizálta az eseményt az olvasók számára: „Hirtelen váltunk el a régi Magyarorságtól, még arra sem volt időnk, hogy összezsomogjunk a szerkesztőségben. A mozgósításkor egész batyura valót sikerült összeszedni az embereknek s mindenki úgy ment a háborúba, hogy vele volt a kedvenc érmelegítője, írója, sósorszesze. Ez a mi mostani hadmozdulatunk éjjeli parancsra történt, amelyet

senki sem adott ki, senki sem továbbított, nem jelent meg írásban, de még telefonüzenet, vagy avizó formájában sem. Szájról-szájra repült a hír, hogy Milotay Istvánnak felmondták a régi Magyarorságnál. Olyan volt ez, mint egy hangtalan riadó. Azonnal letették a telefont. Az írógép mellől felállt az újságíró író is, a kisasszony is. Az éjszakai szolgálja kalapja után nyúlt. Az egyik kolléga meg gyorsan kezét mosott és rohant a többi után. Mintha mindnek a zászló mellett volna most a helye. A villanyok mindenütt égve maradtak, az ablakok tárva-nyitva, az asztalokon abba hagyott kéziratok. A kivilágított szerkesztőségben sehol egy lélek, rémes csend és üresség, mintha telitalálat érte volna a lapot.”¹¹⁸

Az új napilap az Új Magyarország nevet kapta, ami természetesen nem volt véletlen válás. Már hónapokkal a kiválása előtt tárgyalásokat kezdett Milotay a Soli Deo Gloria Szövetséggel, hogy a kiadásában megjelenő Új Magyarország című folyóiratot megszerezze, és azt folyóirattá alakítsa.¹¹⁹ A folyóirat címhez való jogát Milotay napokkal az indulás előtt szerezte csak meg szerződéssel, majd azt átruházta az Új Magyarország Lapkiadó részvénytársaságra, az illetékes hatóságoktól pedig megkapta a jogot a napi megjelenítésre.¹²⁰ A Magyarország Lapkiadó Rt. természetesen azonnal pert is indított az Új Magyarország kiadója és szerkesztői ellen, tisztességtelen verseny kifejtése és anyagi kár okozása vádjával, miszerint „a fejlécét úgy rajzolták meg, hogy a közönség ne vegye észre az »Új« szócskát és így összetéve vesszék a régi Magyarorsággal.”¹²¹

Az új lap ellen egyébként a Magyarország nem csak a cím miatt indított pert. A Magyarország kiadóhivatali személyzetének szinte egésze a szétválást követő nap jelentette be felmondását és kilépését.¹²² Az Új Magyarországhoz csatlakozók viszont magukkal vitték a régi lapjuk teljes előfizetői listáját és címjegyzékét.¹²³ Ez azt eredményezte, hogy a Magyarország előfizetőinek kezébe a régi lapjuk mellé odakerült az Új Magyarország első száma is, ami tényleg nem volt egy lovagias cselekedet, és kiváló vádpont lett az ellene indított perben.

Milotay és munkatársai egy – az új lap külalakjának formájában megjelentetett – röpiratban harangozták be az Új Magyarország indulását. A röpiratban kiemelték, hogy a régi lappal való szakításban sem személyi szempontok, sem pártpolitikai szempontok nem játszottak közre. Kiválásukat és az új lap létrehozásának okát azzal magyarázták, hogy a „Magyarország szellemi és üzleti vezetése között kiegyenlíthetetlen szakadás állott be, amely kötelességünk tette, hogy megmentjük a szellemet és otthagyjuk azt az üzleti keretet, amely nem a mi elgondolásunkból keletkezett és nem a mi céljainkat szolgálta.”¹²⁴ Ez a kijelentés ráadásul még abból a megközelítésből is igaz, hogy Milotay nem tudott megegyezni a részvények többségi birtokosával, Rupprecht Olivérrel, tulajdonrész szerzésében – a maga számára. Az új hírlap munkatársai a röpiratban azt a vélekedésüket támasztották alá érvekkel, mely szerint az ország olyan új világ küszöbén áll, amely szakít a liberális kapitalizmussal „és a belőle élő hazug demokrácia eszméivel, és egy új nacionalista nemzedék tör fel és veszi át a társadalom vezetését.”¹²⁵ Ennek az új nemzedéknek a képviselőit, valamint az új eszmék magyarországi meghonosítása érdekében kívánták felhasználni az új napilapot.

Az Új Magyarország első száma 1934. augusztus 30-án jelent meg, címlapján a főszerkesztő, Milotay István „Láthatatlan csillagok alatt” címet viselő programadó vezércikkével. Milotay az új szerkesztőség erkélyén fogalmazta meg első vezércikkét, és helyzetét a huszonhat évvel ezelőtti eseménnyel állította párhuzamba, az első napjával a Budapesti Hírlap szerkesztőségében. Számot vetett az akkor kitűzött célok megvalósulásával, és kiemelte, hogy a „keresztény magyar értelmiség” megújításának, a magyar föld népének jövőjének biztosítása voltak azok a célok, melyekért munkatársaival állhatatosan küzdött – szemben a „liberális kapitalizmus életformáiban megszervezkedett

zsidósággal”, amely a nagyipar és a nagytőke mindent behálózó diktatúrájával rátelepedett a „magyar életre”.¹²⁶

Milotay kifejtette: „Szent meggyőződésünk, hogy az új élet nem kezdődhet itt, új idő nem jöhet s a magyarság vissza nem adható önmagának, ha szembe nem száll ezzel a reakcionárius, minden igazi szabadságot, minden igazi demokráciát megcsúfoló, minden nemzeti és népi fölemelkedést megakadályozó belső uralmi rendszerrel. Azt hirdetjük, hogy amint negyvennyolc előtt a hűbéri, arisztokratikus feudalizmussal szemben kellett kivívni egy új kor új eszméinek érvényesülését, úgy most ezzel a liberális kapitalizmussal s a vele egy frontra sorakozó társadalmi és gazdasági hatalmakkal szemben, ezzel az egész újkori magyar hűbériséggel szemben kell kiküzdeni a mindent megváltó nagy átalakulást. Amíg ezt le nem rázzuk, amíg erőit a nemzeti újjászületés szolgálatába nem állítjuk, a nemzeti önrendelkezés szervezetébe be nem építjük, nincs igazi magyar szabadság se politikai, se gazdasági értelemben, nincs a sajtónak, nincs a törvényhozásnak, nincs még a lelkiismeretnek sem igazi szabadsága.”¹²⁷

Milotay és szerkesztőtársai hivatásuknak tartották, hogy minden eszközzel – kiváltképp az új napilap által nyújtott lehetőségekkel – a magyarság megújulásáért, nemzeti öntudatának megerősítéséért küzdjenek. Célkitűzéseik elsősorban az értelmiség, másodsorban pedig a parasztság megerősödését és felemelkedését kívánták elősegíteni. A főszerkesztő külön kiemelte a magyar értelmiség és a paraszti réteg egymásra utaltságát, mert véleménye szerint a népnek csak „független magyar értelmiség” mellett van lehetősége feltámadásra, az értelmiség számára pedig csak szellemében, hivatásában művelt, gazdasági létében független népmilliók háttérbázisával lehet esélye a megújulásra.¹²⁸

Ez a retorika nem is csak gesztusértékű megnyilvánulás volt, hanem a Független Kisgazdapárt felé nyitás, a kisgazdákkal való együttműködés bizonyítása is. Milotay szerkesztősége néhány tehetséges fiatal publicista révén kapott konkrét megerősítést is a Független Kisgazdapárt részéről. A párt vezetője, Eckhardt Tibor, mellette Nagy Ferenc, Szabó Pál és néhány más, felkészült kisgazdapárti író a lap munkatársai lettek, hogy közreműködésükkel az Új Magyarság tömegbázisa, politikai ázsiója tovább emelkedhessen.¹²⁹ Természetesen a háttérben itt is Antal beavatkozását lehet felfedezni, aki elintézte azt is, hogy a lapban író kisgazdákat lényegében a miniszterelnökség sajtóalapja által folyósított havi szubvencióból finanszírozhassa a szerkesztőség.

Milotay és társai viszonylag sok társadalmi szervezet és egyesület szimpátiáját nyerték el, illetve szerezték meg, amelyek nyilatkozatait – minden valószínűség szerint legitimizációs célzattal, a lap első számában, külön oldalakon hozták nyilvánosságra. A szervezetek, illetve nyilatkozók közt volt Wolff Károly, a községi keresztény párt vezetője, Csilléry András, az Ébredő Magyarok Egyesületének elnöke, Arató Gyula, a Közalkalmazottak Nemzeti Szövetségének ügyvezető elnöke, Homonnay Tibor, a Magyar Vasutasok Országos szövetségének elnöke, de az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Turul Szövetség és az egyetemi ifjúsági szervezetek vezetői is támogatásukról biztosították az ő szellemiségüknek megfelelő irányzattal bíró lap szerkesztőit.¹³⁰

Természetesen a támogató nyilatkozatok spontaneitása megkérdőjelezhető, mert nagyon is illenek a már említett Antal-féle gyakorlathoz, a kormánytól való függetlenség látszatának fenntartásához. Az újságot sorozatosan érték a támadások a megjelenésének első napjától kezdve. A konkurens nagy napilapok úgy fogadták az Új Magyarságot, a főszerkesztő megfogalmazása szerint, mint „egy méltatlan, törvénytelen betörést, mint egy botrányt, mint valami fölháborító merényletet.”¹³¹ Milotay szerint lapjának és az abban író munkatársaknak joguk van arra, hogy a magyar közélet kérdéseiben szavuk legyen, véleményeiknek, kritikáiknak nyilvánossága legyen. Felháborodásában fogalmazta meg véleményét a sajtóviszonyokról: „Negyvennyolcban törvénybe tettük, hogy gondolatait

sajtó útján mindenki szabadon terjesztheti. Ma a valóság, a gyakorlat nyelvére lefordítva annyit jelent, hogy hatalmas tőke, százezreket képviselő anyagi erő nélkül ez a szabadság csak nyomorult illúzió. Ha százezreid vannak, akkor van lapod és van véleményzsabadságod is. Ha az előbbiekkal nem rendelkezel, elmehetsz az utóbbival, a szabadsággal zabot hegyezni. A magyarság, a magyar társadalom, a magyar lélek mélységét rázhatják, átírhatják a legsürgetőbb koreszmék, a megújulás, a fölszabadulás leghatalmasabb törekvései. Hogy megszólalhassanak, hogy lélegezethez juthassanak a betű, a sajtó erejével: ehhez félelmes, a szegény, koldus keresztény magyarság erejéhez mérten szinte elérhetetlen anyagi eszközök szükségesek. A sajtószabadság szinte anyagi monopóliummá lett a kapitalista hatalmak kezében. Ennek a stabilizált világnak, ennek az egymásközt trösztök és kartelek módjára felosztott közvéleménygyártó nagyiparnak érdekköreibe csaptunk bele, mint a bomba, amikor a kapitalizált sajtószabadság vaskorlátain áttörtünk. Ezért támadt reánk, tiszteletre méltó kivételektől eltekintve, az egész sajtófront a maga legellentétebb végleteivel.”¹²³

Milotay szerint a szociáldemokrácia és a kapitalizmus, párosulva a liberális radikalizmussal – amely a „gyökértelen zsidóság politikai és szellemi képviselője” – a polgári ideológia és a demokrácia szólamai mögé bújva próbálják védeni a fennálló rendszert az ő nézeteiket reprezentáló sajtón keresztül, és pánikszerűen rettennek meg a kereszténymemzeti retorikával fellépő sajtóorgánumtól, mert benne azon – Európát lassan meghódító – új eszmeáramlatok terjedését látják, melyek őket elsodorják.¹³³

A Gömbös politikájának célkitűzéseit, a nemzeti öncélúság, a nemzeti megújulás programját népszerűsítették és támasztották alá egyértelműen az Új Magyarország politikai elemző írásai, és állandó példaként hozták fel a „nemzeti és szociális eszmék jegyében” megújuló Olaszországot és főként Németországot. Makkai János büszkén hirdette a lap hasábjain, hogy ő és munkatársai voltak az elsők, akik az újságírás eszközeivel hirdették „egy új világ jövetelét Nyugat felől, ahol a liberális kapitalizmus és a rajta nyugvó polgári demokrácia összeomlott az új társadalmi erők nyomása alatt, hogy helyettük olyan államrend alakuljon ki, amely a tömegek szociális felszabadítását a diktatúra eszközeivel igyekszik megvalósítani.”¹³⁴ Sőt, Makkai még azt is kijelentette, hogy „egy jó diktatúra jobb, mint egy rossz, hazug és a néptömegeket kizsákmányoló demokrácia”.¹³⁵

A lap Gömbös Gyula személyét érintő kérdésekben is a miniszterelnök iránti feltétlen lojalitásról tesz tanúságot, Csilléry András egy cikkében őbenne látja a „nagy rendezőt”, a „karmestert” aki a rendszertelenségben lévő nemzetet egységbe forraszthatja.¹³⁶ Nagyon sok példát lehetne sorolni arra, hogy a lap mennyire szolgálta akár a német orientációjú külpolitikát, akár a korporatív állam megteremtését célul tűző magyar belpolitikát és természetesen Gömbös Gyula vezér-kultuszának megteremtését.

A konkurencia főleg azokat a kérdéseket feszegette, hogy mit, kit és miért szolgál az Új Magyarország. A lap kis véleménycikkekben reagált ezekre – ismét csak hangsúlyozva a kormányzattól való függetlenségét: „Olvastunk fájó hörgéseket egyik laptársunkban arról, hogy odaadtuk magunkat a független kisgazdapártnak. Csak napok kellettek, hogy újra másképp fejtse meg a számára üzleti szempontokból kínos talányt: jótékony idegen forrásra hivatkozva hirdette: Hitlerék pénzelnek. Úgy látszik, üzleti számításnak ez sem vált be. S így született meg ugyanott a mindig kellő időben beérkező idegen forrásra hivatkozással a harmadik változat: a kormány zsoldján él az Új Magyarország. Az ellentmondó híreszteléseknek pedig mindig egy a nyitja: bizonyos oldalak, bizonyos lapok nem tudják megérteni, hogy lehet lapot írni, lehet lapot csinálni négy hét alatt sokezernyi előfizetőnek úgy is, hogy minden üzleti érdek és üzleti számítás nélkül csak ezt a szegény nemzetet és csak a megújuló Magyarországot szolgáljuk.”¹³⁷

A Magyarországot villámcsapásként érte Milotaynak, valamint a szerkesztőség és a ki-

adóhivatal munkatársainak a váratlan távozása. Pethő Sándoron és Hegedűs Gyulán kívül nem is maradt a lapnál más neves újságíró, csak néhány fiatal, kezdő publicista. A nagy kiválás után Hegedűs Gyula – akit Antal az akkori újságírás egyik legügyesebb szervezőjének és legkitűnőbb szerkesztőjének tartott – látott hozzá az újság újjászervezéséhez.¹³⁸ Hegedűs új kiadóhivatali apparátust állított fel és új munkatársakat szerződtetett a szerkesztőséghez is, ami által a Magyarország kezdett magára találni, s konzervatív és legitimista irányzatot követve náci- és szovjetellenes külpolitikai orientációval, jelentett alternatívát az újságot választó olvasóközönségnek.¹³⁹ Ez az állapot egészen 1938-ig állott fenn a lapnál, egészen addig, amíg a laptulajdonos, Rupperecht Olivér váratlanul a nemzetiszocialista mozgalom napilapjává nyilvánította a Magyarorságot, és az akkor már nyilas párti vezetőt, Hubay Kálmánt nevezte ki főszerkesztőnek.¹⁴⁰ Ekkor lépett ki a szerkesztőségből Pethő Sándor és több, a nyilas mozgalommal szemben álló munkatársa, és alapították meg a Magyar Nemzetet.

7. A sajtópolitika második szakasza

7.1. Az 1935. évi választások hatása a sajtópolitikára

A kormány, illetve Antal István sajtópolitikája az 1935-ös választásokig arra irányult, hogy hatalmas szubvenciók összegekkkel létrehozzák a Gömbös-kormány politikáját támogató új napilapokat, valamint nagy összegekkel dotálják a legerjedtebb megyei lapokat, a gömbösi politikához kötve ezzel azokat is, de emellett még figyelembe vették a Bethlen és támogatói körének igényeit is – támogatást nyújtva más, „hagyományosan kormányközeli” lapoknak is. Az új lapok megindítása azonban akkora költségekkel járt, hogy – mint azt már korábban említettem – a két meglévő kormánylap szubvencióját jelentősen le kellett csökkenteni, ami kiváltotta Bethlen István rosszállását. Az 1935 márciusi képviselőház feloszlata, majd az új – Gömbös bázisát és ezzel pozícióját megerősítő – választások után, mikor a szakítás Bethlennel véglegessé vált, a kormány sajtópolitikája is jelentősen megváltozott.

A győzelemmel végződött 1935-ös választások után Antalék teljesen félretették a korábbi taktikai szempontokat, és nyíltan csak a gömbösi politikát támogató lapokat kívánták szubvencionálni, országos és vidéki viszonylatban egyaránt. A miniszterelnökség sajtóosztályának a vidéki sajtóorgánumok kérdésében kialakult állásfoglalását szemlélte Antal 1935. július 4-i, gróf Széchenyi Viktor Fejér megyei főispánhoz írt levele, melyben a további támogatásokról így fogalmazott: „...a választások sikere érdekében olyan sajtóorgánumokat is támogatásban kellett részesítenem, amelyekre csak alkalomszerűen volt a kormány politikájának szüksége. Szíves tudomásodra kívánom hozni, hogy a miniszterelnök úr önagyméltóságától ismételtén azt a direktívát kaptam, hogy a vidéki lapok rendelkezésére álló anyagi erőket ne forgácsoljam szét nagyszámú orgánumok támogatására, hanem inkább arra törekedjem, hogy az ilyen természetű inflációt leépítve, kisugárzó sajtógócok létesüljenek. (...) Így vált minduntalan szükségessé, hogy a joghatóságod területén megjelenő, eddig kormánytámogatást élvező lapok közül csak egy részére biztosítsam a rendszeres támogatást.”¹⁴¹ A sajtófőnökség Fejér megye esetében például egy magabiztos lépéssel a megyei sajtó szubvenciójának összegét 450 pengőről 400-ra csökkentette és egyben megszüntette a megyei egyensúly és a főispán kérése miatt támogatott „liberális” Friss Újság pénzelését, s a csökkentett támogatást a megyében egyedül a Fejérmegyei Naplónak irányozta elő.¹⁴² A sajtóosztálynak ezen törekvése csak néhány hónapig volt tartható, mivel a megyékben fölénybe kerülő konzervatív erők a nagy sajtóprogramot meghátrálásra kényszerítették. A Budapesti Hírlap Bethlen kilépésével és a kormánypárt konzervatív szárnyának elerőtlenedésével szinte programtalanná vált, ami további sorvadásához vezetett, a 8 Órai Újság viszont nyíltan

ellenzéki álláspontot elfoglalva – Bethlen András főszerkesztővel – továbbra is Bethlen István politikai irányvonalának a szócsöve maradt.¹⁴³

Antalnak 1935 őszén ismét sikerült összerúgnia a port Kozma Miklóssal. A miniszterelnök magyarországi szerepléseiről és külföldi útjairól rendszeresen közleményeket és kommunikékat adott ki a sajtóosztály, általában a sajtófőnök megfogalmazásában. Antal 1935 szeptemberében arra kérte az egyes minisztereket, hogy a Magyar Távirati Iroda megkerülésével, a Gömbös-lapok – a Függetlenség és az Új Magyarság – előnyben részesítése érdekében, a soron következő beszédükről, felszólalásukról, egyszóval közszereplésükről 48 órával korábban értesítsék a sajtófőnökséget, hogy a lapok saját tudósítót tudjanak küldeni az eseményekre.¹⁴⁴ Antal újabb intézkedésével természetesen az MTI hírmonopóliumát sértette meg, és Kozma Miklós további rosszallását vonta maga után.

7.2. Antal István távozása a sajtóosztály éléről

A második Gömbös kormány megalakulása után, 1935. április 17-én Antal Istvánt kinevezték a Lázár Andor miniszter által irányított igazságügyminisztérium politikai államtitkárának, de kinevezését követően – Gömbös kívánságára – továbbra is ellátta a sajtófőnöki teendőket, 1936 januárjáig.¹⁴⁵ Antal átmenetele azért húzódott el még hónapokig, mert ahogy a kormány politikájában jelentős változás következett be, az kihatót a sajtópolitikára is. Amíg a különféle problémák nyugvópontra nem jutottak, Gömbös nem akart változást a sajtóirányításban, nehogy zökkenőt okozzon ezzel is. Antal elmondása szerint azonban maradásának egyik oka volt még az a tény is, hogy a sajtófőnökség pénzügyei súlyos válságba kerültek – elsősorban a lapindítások költségei miatt, és a pénzügyek rendbehozatalát Antal nem kívánta másra bízni: „még hónapokig ott kellett ülnöm a miniszterelnökség földszinti traktusában, míg ezek az összekuszálódott politikai, sajtó és pénzügyek valahogy rendes kerékvágásba nem kerülnek” – emlékezett vissza az átmeneti időszakra.¹⁴⁶ A sajtófőnöki megbízatás elhúzódságának egy másik oka az volt, hogy Gömbös nem tudta eldönteni, ki legyen Antal István utódja. Viszonylag sok jelölt került szóba, főként Kozma Miklós és Marton Béla javaslatára, de Gömbös mindegyikben talált valami kifogásolnivalót és a legilletékesebbhez, egyenesen Antalhoz fordult tanácsért az utód kijelölésére.¹⁴⁷ A sajtófőnök egykori egyetemi társát és bizalmas barátját, Mikecz Ödönt javasolta, aki Szabolcs vármegye főispáni tisztét töltötte be akkor, és Gömbös – mivel rá is jó benyomást tett Mikecz – alkalmasnak találta és hozzájárult a sajtófőnöki kinevezéshez. Antal az év végén megismertette utódjával a leendő munkatársakat, és átadta neki az iratokat és persze a sajtóalapot, amelyben addigra már volt annyi pénz, hogy az apparátust és az ügyeket fennakadás nélkül tovább vezethesse.¹⁴⁸

Antal Istvánt az év utolsó napján búcsúztatták el kollégái, a sajtóosztály munkatársai, az újságíró szervezetek és a lapok szerkesztősegei, a szilveszter esti vacsorán pedig Gömbös mondott baráti hangvételű búcsúbeszédet tiszteletére. Távozására Antal meghatódottan emlékezett vissza, emlékirataiban: „Itt megvallom őszintén, nehéz lélekkel és fájó szívvel hagytam el a sajtófőnökséget. Több mint három év megfeszített munkája, kemény küzdelmei és izgalmas politikai csatározásai, számtalan politikai és sajtóalkotás emlékét vittem magammal az új beosztásomba: olyan izgalmas, színes, fordulatos, sokszor lázas politikai aktivitás emlékét, amelyek még ma is – harminc esztendő múltán – itt zibonganak körülöttem. Azután is több ízben kerültem még magas közéleti beosztásokba, voltam miniszterelnökségi államtitkár, voltam három ízben miniszter, országgyűlési képviselő, „magyar királyi titkos tanácsos” stb., de mindezek között a sajtófőnökséget tartottam – és tartom ma is – a legérdekesebb, legértékesebb, legváltozatosabb politikai működésemmek.”¹⁴⁹

8.1. Az Esti Újság megalapítása

Viszonylag hosszú, csaknem egy éven keresztül húzódó előkészítő munka után sikerült a miniszterelnökség sajtóosztályának eljutni odáig, hogy 1936 júliusában a harmadik Gömbös-lap első számának megjelenését jelentse be. A munka nagy részét az előző év végéig még folyamatosan sajtófőnökként szervező Antal Istvánnak kell tulajdonítani. Komoly tapasztalatokkal felvértezve Antal addig nem engedte kihozni az új napilapot, amíg annak sorsát mind anyagi, mind politikai, mind szerkesztési szempontból biztosítottak nem látták.¹⁵⁰ A kiadás háttérének biztosítására Antal létrehozta a Függetlenség lapkonszernt, a Függetlenség Kft.-t¹⁵¹, az újság anyagi forrását pedig ugyanazokból a sajtóalapokból és túlnyomórészt azok a támogatók által biztosította, amelyekből az előző lapokét – a Függetlenségét és az Új Magyarországot is.

Az új bulvár stílusú lap az Esti Újság címet kapta és 6 filléres áron került terjesztésre. A lap szerkesztésével – a Függetlenség eddigi szerkesztőjét – Hubay Kálmánt bízta meg a sajtóosztály, felelős szerkesztői kinevezéssel.¹⁵² A szerkesztőséget Hubay és a főmunkatársnak kinevezett Makkai János állította össze, jól felkészült újságírók, valamint a szeniális rajzoló és grafikus, Gáspár Antal szerződtetésével.

8.2. Az Esti Újság megjelenése

Az talán már természetesnek volt tudható Antalék részéről, hogy a konkurens sajtófronton az új bulvárlap, az újabb „dömping-sajtó” megjelenése óriási felhördülést keltett ismét, és a támadások főként a lap „megalapítójának és inspirátorának” tartott Antal István ellen irányultak.¹⁵³ Az Esti Újság elleni kampányban a Bethlen által támogatott 8 Órai Újság járt az élen, mert az új bulvárlap a vele egy időben megjelenő 8 Órai Újságnak állított konkurenciát.¹⁵⁴

A lap első példányát Antal a már betegágyban fekvő Gömbös Gyulának vitte el 1936. július 28-án, aki – ahogy Antal leírta – „végtelenül megörült, mikor a szinte még nedves, festékszagú újságpéldányt a kezébe adtam. Szemmel láthatóan felvidult a lap olvasása közben, egyik kérdést a másik után intézte hozzám s arra kért hogy minden héten jelentsük neki a példányszámok alakulását.”¹⁵⁵ Gömbös korábban felvázolt sajtóprogramja, a három fővárosi napilap létrehozása, az Esti Újság megjelenésével valósult meg. A széles tömegeknek szóló reggeli lapot, a színvonalasabb, értelmiség számára szerkesztett újság után, már egy délutáni „körúti lap”, egy bulvárújság is gömbösi politika népszerűsítésének szolgálatában állt.

Az Esti Újság „Lüktet az élet” című vezércikkével köszöntötte első olvasóit: „Az új Magyarországnak, a népi államnak viharzó lendületét immár meg nem állíthatja, le nem fékezheti semmi. A magyarság maga akar dönteni saját sorsa fölött. Maga akarja irányítani önmagát sajtóban, színházban, irodalomban, a szellemi és gazdasági kultúra egész területén. Tetszik vagy nem tetszik: negyedfél éve végre megtalálta a megújulás útját s ezen az úton kemény következetességgel menetel, hogy megszállja a hídfőket, birtokba vegye a sáncokat s meghódítsa a szellemi irányítás bástyáit is. Urak akarunk lenni a saját portánkon, de urak akarunk lenni az élet minden területén. Az utca színe színesebb, az élet hangja hangosabb lesz mától kezdve általunk s mindazt, ami bennünk erő, hit, jószándék, akarat, lendület és képesség, azt mi ennek az utcán loholó, munkája után futó, barázdák közt verejtékező, gyárakban izzadó, irodákban robotoló, műhelyekben alkotó, jobb, nemzetibb, keresztényibb az igaz jövőért esengő magyarságnak – íme – felajánljuk.”¹⁵⁶

Stílusában valóban a bulvárlapokra jellemző, nagy, kiemelt sorokkal és címszavakkal szerkesztették a lapot, lehetőség szerint sok képpel, illusztrációval, rövid, informatív hírekkel, beszámolókkal – amelyek természetesen igyekeztek a kormány programját és

politikáját a lehető legnagyobb mértékben pozitívan bemutatni. Ezt példázta egy augusztusi rövidke vezércikk is, mely a gömbösi egységesen szervezett magyar nemzet megvalósítását igényli: „csodáljuk a fegyelmezett nagy nemzeteket, de amikor a szervezkedés nemzeti erőt szaporító eszközeiről van szó, akkor visongunk, tiltakozunk, gúnyolódunk és verjük az asztalt, hogy aztán ezt itt ne csinálja senki! (...) Itt a legtöbb ember azt szeretné, hogy legyen egy roppant magyar szervezet is. (...) Aki ez elől kitér, aki szajkó módjára átveszi a liberális baloldal politikájának, sajtójának epéskedő gúnyszólamait, akarva-akaratlanul eszköze lesz annak a tábornak, amelynek érdeke a magyar erők szétforgácsolása és életeleme a dezorganizáció. (...) Mi többé már csak ezért sem elégedhetünk meg a nacionalista szervezettség, a nemzeti fegyelem üres csodálatával, itthon pedig a kritizálgatással, a körüti cinizmussal és Pató Pálos semmittevessel. Mert ha születő világbirodalmakat, óriássá erősült nemzeteket, beteljesült nemzeti álmokat látunk, illik talán arra gondolni néha, hogy nekünk is vannak nagy magyar céljaink, mi is haladunk távoli nagy álmok után s ezeket csak a magunk erejével, fegyelmeivel, szervezett akaratával érjük el, nem pedig a mások pusztá és meddő csodálatával.”¹⁵⁷

9. A sajtópolitika változása 1936 után

9.1. A Gömbös-lapok további sorsa

A fenyegető náci veszedelem és a nyilaskeresztesek fokozódó szociális demagógiája aggasztotta az új kormányt, konzervatív cserék végrehajtásával akarta gyengíteni a kormánysajtó németbarátságát és túlzott szélsőjobboldali orientációját: a Függetlenség-nél és az esti Újságnál is lecserélték a főszerkesztő Hubay Kálmánt.¹⁵⁸ Az Esti Újság szerkesztésébe Törs Tibor és Makkai János kapcsolódott be és módosította, tompította a lap hangvételének szélsőjobboldali irányú fordulatát, a Függetlenség főszerkesztője pedig Kolosváry-Borcsa Mihály lett.¹⁵⁹ Milotay István az Új Magyarország 1944-es megszűnéséig töltötte be az újság főszerkesztői posztját. Gömbös halála után a főként Antal István által létrehozott napilapok, bár publicitásukat visszavetették a náci támogatással számban és példányszámban egyre növekedő nyilas lapok, az új sajtó főnök, Kolosváry-Borcsa Mihály irányításával a nem-nyilas jobboldal orgánumaiként jelentek meg egészen 1944-ig,

9.3. A sajtókamara felállítása

Az 1938-ban meghozott első zsidótörvény (1938:15. tc.) „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” komoly hatással volt a sajtóra. Többek között sajtókamara felállítását rendelte el, és előírta, hogy a lapok kiadója, szerkesztője és állandó munkatársa csak kamarai tag lehet, és a sajtókamara tagjaiul zsidók csak olyan arányban vehetők fel, hogy számuk a kamara összes tagjai számának húsz százaléka ne haladja meg.¹⁶⁰ A sajtókamara felállítására 1938. augusztus 28-án került sor, elnökévé Kolosváry-Borcsa Mihályt választották, és a miniszterelnökségi sajtóosztály hatáskörébe került. A második zsidótörvény (1939:4. tc.) szerint a zsidó tagok létszáma már csak a 6%-ot érhetette el az újságíró-kamara tagjai közt.¹⁶¹

A sajtókamara megalakítása után a Belügyminisztérium felülvizsgálta a lapengedélyeket, aminek következtében részben megszűntek, részben a kormány tulajdonába mentek olyan lapok, mint az Est-konzern lapjai – Az Est, Magyarország, Pesti Napló – és „a zsidó származású, főként a baloldali újságírók túlnyomó többségét nem vették fel a sajtókamarába, ami a sajtóéletből való teljes kizárásukat jelentette.”¹⁶² A kormány gyakorlatilag felszámolta a liberális sajtót.

9.4. Sajtó a második világháború alatt és a német megszállás után

1939. szeptember 1-jén Teleki Pál kivételes állapotot hirdetett ki, ami a sajtócenzúra bevezetését és a lapok terjedelmének csökkentését jelentette. Egyúttal külön sajtóellenőrző hivatalt állított fel a külföldi sajtótermékek vizsgálatára. Egy 1940-es kormányrendelet a cenzúrabizottságba az ügyészség képviselőin kívül a miniszterelnökség, a honvédelmi, a pénzügyi, a külügyi tárcák és a vezérkar képviselőit ültette. 1941-től a német megszállásig Ullein-Reviczky Antal vezette a Sajtóellenőrző Bizottságot.¹⁶³

1944. március 19-én a náci Németország megszállta Magyarországot. Három nappal később a liberális, független és baloldali sajtót betiltották, s gyakorlatilag felszámolták a magyar sajtó jelentős részét, egy 1944. április 6-i kormányrendelet pedig felhatalmazta a miniszterelnököt, hogy államérdekből bármikor felfüggeszzen vagy megszüntethessen bármilyen időszaki kiadványt.¹⁶⁴ A tájékoztatásügyi államtitkár Kolosváry-Borcsa Mihály, Szálasi hatalomátvétele után pedig Fiala Ferenc lett, ami után már csak két nyilas lap jelent meg eredeti formájában.

10. Összegzés

Az 1932 és 1936 közötti kormányzati időszak sajtópolitikáját végrehajtói szempontból – véleményem szerint – sikeresnek lehet ítélni, hiszen Gömbös Gyula miniszterelnök célkitűzéseit sajtófőnöke, Antal István eredményesen meg is valósította. Antal sikerrel központosított a miniszterelnökség sajtóalapjában minden sajtótámogatásra szánt pénzüsszeget, a miniszterelnökség sajtóosztályát az egész sajtóéletre nagy befolyással rendelkező, megkerülhetetlen szervvé fejlesztette.

Az új kormányzat sikeresen törte le az előző időszak konzervatív-liberális, főként Bethlen István által reprezentált sajtóirányítási törekvéseit, és Antal az MTI korábbi hírmnopóliumát visszaszorítva kiharcolta sajtóosztályának elsőbbségét is, a központi hírközlések, tudósítások esetében is.

A jól kidolgozott szubvenciók politika megteremtette a Gömbös-kormányzat számára a „baráti hangvételi” és kormánypárti megyei lapok rendszerét, de a sajtópolitika „ékkövei” mindenképpen az újonnan alapított félhivatalos kormánylapok lettek. Gömbös a lehető legszélesebb körű támogatói bázist kívánt létrehozni, ezért a szubvencionált lapok többféle olvasói réteghez szóltak, illetve különféle társadalmi csoportokat szólítottak meg.

A tárgyalt időszak sajtópolitikájára nem lehet azt mondani, hogy elsősorban antiszemita célzatú lett volna, és azt sem, hogy bármiféle polgári jogegyenlőséggel szemben álló intézkedéssel kívánt volna szabályozni. Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Gömbös-korszak sajtópolitikája is hozzájárult egy új szellem meghonosodásához, amely a harmincas évek második felére már sokkal durvább beavatkozást eszközölt ki a maga előnyei és az ellenoldal elhallgattatása érdekében.

A leglényegesebb, hogy Antalnak kormánypénzből és kormányhoz közel álló üzleti körök által folyósított összegekből nemcsak létrehozni, hanem fenntartani is sikerült olyan kormánypolitikát támogató napilapokat (Függetlenség, Új Magyarország, Esti Újság), melyekre a közvélemény formálásában biztosan támaszkodhattak. Ezzel párhuzamosan Antal rendkívüli módon igyekezett azt a látszatot fenntartani, hogy a támogatott lapokat nem központilag uniformizálják, és minden esetben igyekezett törvényes keretek adta lehetőségekkel élni, s nem utolsó sorban sikerült a nagy liberális napilapok médiatúlsúlyát bizonyos szinten ellensúlyozni.

Jegyzetek

1. A magyar sajtó története. Szerk. Márkus László. Bp., 1977, Tankönyvkiadó, 164. p.
2. Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Bp., 2001, Sajtóház Kiadó, 201–202. p.
3. Kürthy Sándor: Sajtópolitika és sajtóreform. A szerzőnek a Magyar nemzetpolitikai Társaságban 1936. jún. 5-én tartott előadása. Bp., 1936, Centrum kiadóvállalat Rt., 8. p. „...a rendeletek behozták Magyarországon a lapindításnál a külön engedélyezési rendszert, a politikai engedély rendszerét, tehát új lap indítása a mindenkori kormánytól függ, annak legszuverénebb joga, hogy engedélyezi-e vagy sem új lap indítását. Ez alkotmányjogi szempontból nem veszélytelen, főleg azért sem, mert kiterjesztette azt a rendszert, hogy a propriációs törvényekben foglalt felhatalmazás alapján kelt miniszteri rendeletek, tehát a gyengébb jogforrások derogálhatják a törvényt, az erősebb jogforrást, és azért sem veszélytelen, mert sohasem lehet előre tudni, hogy nem jön-e egyszer olyan rezsim, amely ellenkezőleg éppen azokat a nemzeti erőket fogja elnyomni ugyanazoknak a szükségjogforrásoknak alapján, mint amely erőknek a vélt megvédésére alkották a szóban forgó jogforrásokat.”
4. Kókay–Buzinkay–Murányi: I.m. 202. p.
5. Uo. 206. p.
6. Uo. 206. p.
7. Uo. 202–203. p.
8. Kürthy: I.m. 7. p. „Amikor a javaslatot nagyon erős támadások érték a parlamentben, Balogh Jenő akkori igazságügy miniszter kifejtette: a törvényjavaslat legfőbb célja megvédelmezni a sajtószabadságot a jövőendő zsarnok kormányokkal szemben.”
9. Zsilinszky Endre: Nemzeti újjászületés és sajtó. Bp., 1920, Táltos, 5. p.
10. Uo. 6–7. p.
11. Uo. 8. p.
12. Uo. 52–53. p. „...a magyar népet erkölcsében és szellemében, akaratában és önbizalmában, gerincében és izmaiban meg kell erősítenünk, magyart a magyarral össze kell fogództatnunk s a magyarság összehangolt egyetemét az állam és a társadalom szerveibe a nemzeti gondolat egységes szellemében bele kell szerveznünk. A sajtónak bele kell kapcsolódnia a készülő nagy magyar nekigyürkőzésbe. (...) A sajtó kapitalizálódásával a magyar újságírás szellemi és erkölcsi színvonala lesüllyedt, s a tőke, még pedig az általános Európainál mohóbb és amorálisabb tőke szolgálatába került. A magyar sajtót tehát ebből a kapitalista fogóból ki kell menteni, eredeti, ideális nemzeti hivatásának vissza kell adni, az újságírás erkölcsi és szellemi színvonalát fel kell emelni. eszköz: hathatós állami beavatkozás és társadalmi akció.”
13. Kókay–Buzinkay–Murányi: I.m. 207. p.
14. A magyar sajtó... I.m. 218–219. p.
15. Uo. 219. p.
16. Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Bp., 2001, Vince Kiadó, 103. p.
17. A magyar sajtó... I.m. 214–215. p. „A cég első igazgatótanácsában Ulain Ferenc, Zsilinszky Endre, Zimmermann Ferenc és Láng József foglaltak helyet. Utóbbi hozta a tőkét mint a Gazdák Biztosító Szövetkezetének igazgatója. Ez az álszövetkezet ugyan csak vegetált, de a fajvédők vezérkarának kiindulási bázisaként szolgált. A terjeszkedést azután Láng József folytatta a következő évben, amikor Kozma Miklóssal és Wünsch Friggyessel megalapították a Magyar Gazdasági Bankot és azon keresztül vállalatok sorát, betetőzésként a Stádium Könyv- és Lapkiadó Rt.-t. Az állami szubvenció a korábban államosított Magyar Távirati Iroda részvénytársasággá való átalakításával realizálódott...”
18. Uo. 215. p.
19. Kókay–Buzinkay–Murányi: I.m. 209. p.
20. Uo. 209. p.
21. Uo. 207. p.
22. Uo. 208. p.
23. Uo. 212. p.
24. Huszadik századi magyar történelem 1900–1994. Szerk. Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Bp., 2001, Korona Kiadó, 193–194. p.

25. Gömbös Gyula: Válogatott politikai beszédek és írások. Szerk. Vonyó József. Bp., 2004, Osiris, 412. p.
26. Glatz Ferenc: Sajtópolitika, hivatalos ideológia (1932–1936) In: Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987. Bp., 1988, Kossuth Kiadó, 225. p.
27. Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Szerk. Gergely Jenő. Bp., 2004, Palatinus, 119. p. Antal így emlékezett vissza az eseményre: „Gömbös nagyon sietett, s így szinte katonás rövidséggel szólt hozzám: Amint már korábban célozhattam reá, te is igen fontos helyet fogsz kapni az én miniszterelnöki törzsemben. Te leszel a kormány sajtófőnöke. (...) Remélem, elfogadod ezt az első vonalbeli bizalmi posztot mellettem, s azt is gondolom, tisztában vagy, mi a sajtófőnök teendője? Természetesen örömmel elfogadom a miniszterelnök úr ajánlatát – válaszoltam – és nagy megtiszteltetésnek veszem a nekem előlegezett bizalmat. Igyekszem annak minden tekintetben megfelelni, ami pedig azt a kérdést illeti, tudom-e, mi a sajtófőnök teendője, erre csak azt válaszolhatom, teljesen tisztában vagyok vele, valamikor dolgoztam is Eckhardt Tibor sajtófőnök kezei alatt.”
28. Pesti Napló, 1932. október 14. 5. p.
29. Pesti Napló, 1932. november 30. 8. p. Antal István sajtófőnök az Otthon Kör vacsoráján.
30. Uo. 8. p. A sajtószabadsággal és a sajtópolitikával kapcsolatban a következőket mondta: „A nemzeti munkatervnek a sajtóra vonatkozó pontját nem lehet másként értelmezni, minthogy ezt a demarkációs vonalat, amelyen belül a sajtó a nemzet érdekeit szolgálja, a tisztességes magyar újságíróársadalom etikai és hazafias szelleme húzza meg, amely soha nem tért le arról az útról, amelyet a nemzet érdekei határoznak meg. A sajtópolitika és a kormány a nemzeti érdekek elbírálásának kritériumát az újságíróársadalom etikájára, soha meg nem téveszthető nemzeti érzésére és a közérdek előtt mindig meghajló öntudatos, tiszta judíciumára bízta.”
31. Glatz: Sajtópolitika... I.m. 226. p.
32. Gömbös Gyula hatalomra kerülése... I.m. 23. p. A beszédek tartalmának átalakítása természetesen Gömbös Gyula útmutatásai szerint történt.
33. Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941) I. köt. Bp., 2000, Polg Art, 299. p.
34. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 3. dosszié – Kozma levele Antalnak, 1932. dec. 22.
35. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 3. dosszié
36. Uo.
37. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 2. dosszié – M. kir. Miniszterelnökség: sajtófőnöki levél, 1933. júl. 20.
38. Ormos: Kozma... I.m. 299. p.
39. Uo. 300. p.
40. Uo. 300. p.
41. Antal István emlékiratai: VII./VI. alfejezet, 344. p.
42. Uo. 345. p.
43. Uo. 345. p.
44. Glatz: Sajtópolitika... I.m. 228. p.
45. Uo. 232. p.
46. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 3. dosszié – Antal levele, melyben megköszöni Kozmának az általa továbbított Kolosváry-Borcsa levelet, 1932. okt. 30.
47. Antal István emlékiratai: X./VII. alfejezet, 550. p.
48. Antal István emlékiratai: VII./VI. alfejezet, 346. p.
49. Uo. 348. p. „... tucatjával vannak olyan ezer lakosnál is nagyobb községek, ahova naponta tíz-tizenöt hírlapnál több újságpéldány nem érkezik.”
50. Uo. 348. p.
51. Uo. 349. p.
52. Uo. 350. p.
53. Uo. 346–347. p.
54. Uo. 347. p.
55. Uo. 352. p.

56. Glatz: Sajtópolitika... I.m. 238. p. (Idézve Antal 1933. december 11-i leveléből – eredeti példány: Fejér megyei Állami Levéltár – Főisp. res. 7/933.)
57. Gergely Jenő: Gömbös... I.m. 265. p.
58. Antal István emlékiratai: VII./VI. alfejezet, 351. p.
59. Uo. 355. p.
60. Uo. 356–357. p. „Voltak ugyanis a közgyűlési pártoknak egyes korifeusai és alkorifeusai – a hangos kerületi törzsfőnökök – akik külön városi, úgynevezett „várospolitikai hetilapokat” szerkesztettek és ezeket a lapokat teljesen a fővárosi sajtó-rendelkezési alappal tartatták el. Ezek a speciális városi újságok, amelyek, talán mondanom sem kell, a nyilvánosság teljes kizárásával jelentek meg, igen szerény, igen szánalmas, igen primitív nyomtatványok voltak, amelyek hetenként alig kétszáz-háromszáz példányban kerültek ki a nyomdából, sőt volt közöttük olyan „orgánium” is, amely csupán a köteles példányokat jelentette meg hetenként, ezeket is oly módon, hogy egy kiszedett lapszöveget állva hagyva, csak a lapcím fejen lévő sorszámot és megjelenési dátumot hétről-hétre megváltoztatva produkálta magát a polgármester előtt, aki jólelkűen minden hónapban kiutalta az illető szerkesztőt, rendszerint fővárosi bizottsági tag úrnak azt a két-három ezer pengő szubvenciót, amely ily módon szabályos és rendszeres kereseti forrássá alakult át az illető városi korifeus, vagy alkorifeus számára.”
61. Uo. 357. p.
62. Uo. 353. p.
63. Gergely Jenő: Gömbös... I.m. 265. p.
64. Antal István emlékiratai: VII./VI. alfejezet, 353–354. p. Gömbös kifejtette Antal Istvánnak: „...mi a fiatalok kormánya vagyunk, miért ne lehetne a mi lapunk szerkesztője is egy harminc körüli fiatalember. a fiatalság egyébként is olyan hiba az embereknél – folytatta mosolyogva –, amely minden nap kisebb lesz. Egyébként még te is innen vagy a negyvenen. Ami pedig a túlzott önbizalmat illeti, ez sem volt visszatetsző nekem. ha ez az önbizalom a kvalitásokban indokolva van és nem lépi túl a szerénység határát, értékes, konstruktív energia lehet a politikában. Egyszóval döntöttem: Hubay lesz a felelős szerkesztő. Az az érzésem, hogy a te vezetésed alatt és az én irányításom mellett ki fogja futni magát.”
65. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 3. dosszié – Antal levele, melyben állásbetöltés kapcsán írt Kozmának, 1932. okt. 30.
66. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 5/a. dosszié – Kádár Lelhel levele Kozmának, 1933. március 15.
67. Uo.
68. Antal István emlékiratai: VII./VI. alfejezet, 358. p. „...a fővárosi reggeli lapok ennél kétszeresen, sőt háromszorosan nagyobb létszámú szerkesztőséggel dolgoztak.”
69. Uo. 359. p.
70. Uo. 359. p.
71. Függetlenség, 1933. február 16. 1. p.
72. Antal István emlékiratai: VII./VI. alfejezet, 361. p.
73. Antal István emlékiratai: IX./III. alfejezet, 460. p.
74. Uo. 460. p.
75. Függetlenség, 1933. március 21. 1. p. A jövő ígérete
76. Függetlenség, 1933. április 9. 1. p. A megvalósulás felé
77. Antal István emlékiratai: IX./III. alfejezet, 461. p. A nagy napilapok gyilkos konkurenciáharcot vívtak egymással és „a legkülönbözőbb ötletekkel és trükkökkel igyekeztek elcsalogatni egymás olvasóközönségét. Ingyen életbiztosítást, ingyen külföldi társasutazásokat ajánlottak fel – illetve sorsoltak ki – olvasóik számára, villákat, kerteket, telkeket osztogattak az előfizetők között” az olvasók elcsábítása érdekében.
78. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 5/b. dosszié – Antal levele, 1933. nov. 30.
79. Gergely Jenő: Gömbös... I.m. 266. p.
80. Antal István emlékiratai: VII./VI. alfejezet, 362. p.
81. Antal István emlékiratai: IX./III. alfejezet, 463. p.
82. Uo. 464. p.

83. Kókay–Buzinkay–Murányi: I.m. 210. p.
84. Antal István emlékiratai: IX./III. alfejezet, 462. p.
85. Uo. 464–465. p. Antal véleménye
86. Budapesti Hírlap, 1934. május 1. 1. p. Az igazi dömpingsajtó (Antal István)
87. Antal István emlékiratai: IX./III. alfejezet, 468. p.
88. Uo. 469. p. Az országgyűlés elnöke a következőképp intézte el az ügyet: „hogya az összes lapvállalatok nyilvánosságra hozzák az üzleti számadásaikat és pénzforrásaikat, akkor ő is hajlandó ugyanezt cselekedni s a Függetlenség összes üzleti könyveit feltárni. Mivel erre a lapkiadók részéről nem sok hajlandóság mutatkozott, az egész nagy garral felfűjt s az üzleti, illetve a profit konkurencia által szított dömpingsajtó-kampány lassan szép csendesen kimúlt.” – tette hozzá Antal.
89. Uo. 466–467. p.
90. Antal István emlékiratai: IX./I. alfejezet, 444. p.
91. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 5/a. dosszié – Kádár Lehel levele Budapesti Hírlap szerkesztői posztjáért – 1933. május 30.
92. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 5/a. dosszié – Antal levele Kozmának – 1933. május 30.
93. MOL – K 429 – Kozma Miklós iratai. – 16. csomó – 2. doboz – 2. dosszié – 1933. nov. 30.
94. Antal István emlékiratai: IX./I. alfejezet, 442. p.
95. Uo. 444. p.
96. Uo. 445. p.
97. Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1999, Osiris, 371. p.
98. Antal István emlékiratai: IX./I. alfejezet, 445. p.
99. Uo. 446. p.
100. Uo. 447. p. Antal így emlékezett vissza a találkozóra.
101. Uo. 448. p. „A szükséges százezreket Bethlen István segítségével Darányi Kálmán államtitkár – akiről tudták, hogy ő a kormánynak az ily kényes és bizalmas anyagi ügyek elintézésében a bizalmi embere – a nagykapitalista kapitányok útján csakhamar összegyűjtötte, rendelkezésünkre bocsátotta...”
102. Uo.
103. Uo. 449. p. Antal igen jó véleménnyel volt Bókayról
104. Budapesti Hírlap, 1934. április 1. 1. p. Ottlik György: A magyar életért.
105. Antal István emlékiratai: IX./I. alfejezet, 450. p.
106. Gergely Jenő: Gömbös... I.m. 288. p.
107. Romsics: Bethlen... I. m. 376. p.
108. Antal István emlékiratai: IX./I. alfejezet, 449. p.
109. Antal István emlékiratai: X./VII. alfejezet, 552. p.
110. Uo. 551–552. p.
111. Uo. 554. p.
112. Kókay–Buzinkay–Murányi: I.m. 209. p.
113. Antal István emlékiratai: X./VII. alfejezet, 553. p.
114. Uo. 554. p.
115. Uo. 555. p.
116. Uo. 556. p.
117. Új Magyarország, 1934. augusztus 30. 8. p.
118. Új Magyarország, 1934. augusztus 30. 4. p. Papp Jenő: Helyszíni közvetítés
119. Új Magyarország, 1934. szeptember 28. 6. p.
120. Uo.
121. Uo.
122. Új Magyarország, 1934. augusztus 30. 8. p.
123. Antal István emlékiratai: X./VII. alfejezet, 556. p.
124. Új Magyarország, 1934. augusztus 30. 7. p. Milotay István és gárdája...
125. Uo.
126. Új Magyarország, 1934. augusztus 30. 1. p. Milotay István: Láthatatlan csillagok alatt
127. Uo.

128. Uo. 2. p.
129. Antal István emlékiratai: X./VII. alfejezet, 558. p.
130. Új Magyarország, 1934. augusztus 30. 7–8. p.
131. Új Magyarország, 1934. szeptember 12. 1. p. Milotay István: Pergőtűzben
132. Uo.
133. Uo.
134. Új Magyarország, 1934. szeptember 8. 3. p. Makkai János: Konzervatív reformpolitika
135. Uo. (Makkai véleménye)
136. Új Magyarország, 1934. szeptember 28. 1. p. Csilléry András: A mi adósságunk
137. Új Magyarország, 1934. szeptember 28. 2. p. Mit szolgálunk tehát?
138. Antal István emlékiratai: X./VII. alfejezet, 557. p.
139. A magyar sajtó... I.m. 164. p.
140. Kókay–Buzinkay–Murányi: I.m. 209. p.
141. Glatz: Sajtópolitika... I.m. 239–240. p. (Idézve Antal 1935. július 4-i leveléből. – Eredeti gépirat: Fejér megyei Állami Levéltár – Főisp. res. 7/933.)
142. Uo. 235. p.
143. A magyar sajtó... I.m. 165. p.
144. Gömbös Gyula hatalomra kerülése... I.m. 23. p. (Idézve Antal 1935. szeptember 23-i, Hóman kultuszmin.-hez intézett leveléből – eredeti kézirat: Országos Széchényi Könyvtár –Kéz-irattár – 15/196. – Hóman B. levelezése.)
145. Gömbös Gyula hatalomra kerülése... I.m. 25. p.
146. Uo. 447. p.
147. Uo. 447. p. Antal így emlékezett vissza Gömbös kifogásaira.
148. Uo. 449. p.
149. Uo. 450. p.
150. Antal István emlékiratai: XIX./V. alfejezet, 897. p.
151. Gergely Jenő: Gömbös... I.m. 266. p.
152. Antal István emlékiratai: XIX./V. alfejezet, 897. p. Antal ugye eleinte nem igazán volt megelégedve Hubay felkészültségével, s később sem értett egyet a nyilasokhoz való csatlakozásával: „Hubay az elmúlt két-három év alatt egészen jól bedolgozta magát a Függetlenség szerkesztésébe, publicisztikai rutinja is erősen fejlődött, tettvágya és ambíciói pedig nap mint nap növekedtek. sajnos ez utóbbi téren nem ismert sem mérsékletet, sem önfegyelmet. Túlgaloppozta magát; kezdetben csak kacsingatott a nyilasok felé, később már nyíltan támogatta őket, végül teljesen hozzájuk csatlakozott és így gördült menthetetlenül lefelé a lovasberényi mandátumon keresztül a tragikus bukás felé.”
153. Uo. 898. p. Antal így írt az Esti Újság ellenes támadások megindulásáról: „Megint felharsant a „dömping-kürt” s heteken át zúgott az új lap és annak megalkotói felé – mivel pedig a beteg Gömbös Gyulát nem bánthatták, természetesen engem vettek célba, akit több, kevesebb okkal és joggal az esti Újság megalapítójának és inspirátorának tartottak. A támadó cikkek, a gúnyoló bökversek, a torzrajzok orkánja árasztotta el nap mint nap a személyemet, úgyannyira, hogy már szinte rosszul éreztem magam, ha valamelyik napon nem jelent meg rólam valamilyen gyalázkodó írásmű, vers, vagy karikatúra ezeknek az újságoknak a hasábjain.”
154. Uo. 898. p.
155. Uo.
156. Esti Újság, 1936. július 28. 1. p. Lüktet az élet
157. Esti Újság, 1936. augusztus. 4. 1. p. Csodáljuk...
158. Kókay–Buzinkay–Murányi: I.m. 210. p.
159. A magyar sajtó... I.m. 168. p.
160. Kókay–Buzinkay–Murányi: I.m. 203. p.
161. Uo.
162. Uo. 204. p.
163. Uo. Ullein-Reviczky 1941-től a külügyminisztériumi és egyben a miniszterelnöki sajtó-főnök posztját is betöltötte. „A kényes politikai helyzetben ez a hatalomkoncentráció tette lehetővé, hogy óvatos adagolással úgy próbáljon eleget tenni a német elvárásoknak, hogy közben az angol-

szász hatalmaknak is mindig jelezze a kényszert és a hozzájuk való közeledési szándékot.”

164. Uo. 206. p.

Irodalom

A magyar sajtó története. Szerk. Márkus László. Bp., 1977, Tankönyvkiadó.

GERGELY Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Bp., 2001, Vince Kiadó.

GLATZ Ferenc: Sajtópolitika, hivatalos ideológia (1932–1936) In: Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987. Bp., 1988, Kossuth Kiadó.

GÖMBÖS Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Szerk. Gergely Jenő. Bp., 2004, Palatinus

GÖMBÖS Gyula: Válogatott politikai beszédek és írások. Szerk. Vonyó József. Bp., 2004, Osiris
Huszdik századi magyar történelem 1900–1994. Szerk. Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Bp., 2001, Korona Kiadó

KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: A magyar sajtó története. Bp., 2001, Sajtóház.

KÜRTHY Sándor: Sajtópolitika és sajtóreform. A szerzőnek a Magyar nemzetpolitikai Társaságban 1936. jún. 5-én tartott előadása. Bp., 1936, Centrum kiadóvállalat Rt.

ORMOS Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941) I. köt. Bp., 2000, Polg Art.

ROMSICS Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1999, Osiris.

ZSILINSZKY Endre: Nemzeti újjászületés és sajtó. Bp., 1920, Táltos.

Levéltári forrás: Magyar Országos Levéltár (MOL); Kozma Miklós iratai (K 429).

Kézirattári forrás: MTA Történettudományi Intézet Könyvtára (Kézirattár) *Antal István emlékirata*: VII./VI. alfejezet; IX./III. alfejezet; IX./I. alfejezet; X./VII. alfejezet; XIX./V. alfejezet.

Napilapok: Budapesti Hírlap (1934), Függetlenség (1933), Pesti Napló (1932), Új Magyarország (1934), Esti Újság (1936).